

crkva u svijetu

PRINOSI

Odrazi vjere i nevjere u hrvatskoj književnosti

TIN UJEVIĆ — VJEČNO TRAŽENJE BOGA

Drago Šimundža

Najkompletniji i najkompleksniji hrvatski pjesnik

Rođen u nemirnom blokovskom kršu, u Vrgorcu, Tin Ujević je cijeloga života (1891—1955) ostao nemiran i boemski izazovan. Još kao mladić pošao je svojim putem. Poezija i politika nisu mu dozvolile da završi studije; no zato će ga njegovo životno »progonstvo« obogatiti rijetkim iskustvima i širokim spoznajama, da mu je u tome teško naći premla. Kozmopolitski dužnik duhovne baštine, sav otvoren prema svemiru i novome, Tin je izgarao u vatri vlastitih priviđenja, estetike i misli, u procijepu tinovske originalnosti i jedinstvene ljepote vječne poezije.

Počeo je u doba Hrvatske moderne, izdržao udarce ratova i života, spoznao je sjaj i bijedu hrvatskog parnasa, proživio zapostavljanja i obožavanja, prozreo čar i otrcanost riječi, očaravao se i raz-očaravao, bio — kao malo tko — ponosan na svoje znanje i umijeće i, kao za inat, živio svojim boemskim životom, ponosio se i poigravao jednako s bijedom i s veličinom genija (*usp. Ljudi za vratima gostionice i Skalpel kaosa*, Sabrana djela — unaprijed SD — svezak VI, Znanje Zagreb, 1966).

Pjesnik lirskih susreta i misaonih katarzi, otvoren svim doslusima od Sapfe do Verhaerena, senzibilan na stare i nove, estetske i misaone, naboje — od drevne Kine do evropskog modernizma, unanimista i futurista; klasik izvorne umjetnosti, strastveni esteta — skeptik i eklektik, Tin sam priznaje da nije jedinstven:

»Ja slušam, sam bez jedinstva
u grču polimetrija,
Heladu s tri jedinstva,
Kinu sa sedam simetrija.« (Polihimnija, III)

Dovoljno je stoga spomenuti njegovo ime da ga doživimo kao enigm, zagonetku, tajnu: njega i njegovu pjesmu. Jer, Tinova je poezija simfonijski orkestar, polifonijska partitura; polivalentan je, disperzivan... Lebdi poput daška i zrači na sve četiri strane; nonšalantno se ponaša, sa svim se smišljeno poigrava i u svojoj »polimetriji« izmiče, ne dopušta da ga do kraja dosegamo:

»Portreta ja nemam, slikar koji bi ga imao izraditi
morao bi nadići sama sebe
i sa mnom se skladiti, a to je nemoguće,
jer nitko ne zna tko sam ja
i, pravimo se, ni ja sam.« (Autoportret)

Zanimljiv je Tin, toliko zanimljiv u hrvatskoj poeziji da nas jednostavno izizava. Ne možemo ga mimoći. I što je vrlo važno, Tin nije samo pjesnik, on je istodobno veliki mislilac, profinjeni mistik; u neprestanom je suodnosu mentora i kreatora: stvara pjesmu i tka nemirnu misao. Njegova poezija obiluje tajnama i nepoznanicama, mističnim slikama i vizijama. Na mahove je lirski eteričan, transparentan; na mahove neočekivano dubok, mračan. Redovito se širi u kružnim valovima i u svom »hermetizmu« obiluje mnogim mogućnostima.

Schopenhauer je priznavao velikim pjesnicima samo one koji su na javi mogli doživljavati i sanjati što ljudi sanjaju i doživljavaju samo u snu. Ako je po tome suditi, Tin je vječno budan »sanjao«. Pun je poetskih prividenja, varijacija i eshibicija. Odzvanjao je poput sveirske frule u sanjama i tajnama, u nadanjima i razočaranjima. Širok je, vrlo širok poetski raspon njegovih metričkih i misaonih »polimetrija«.

Skeptik i eklektik, čudnog povjerenja u se, lirski mističan i mistično liričan, u pjesmama je miješao svoje nemire i svoj kvijetizam, sudbu života s tragikom sudbine, kontraste srca i slutnje intelekta — skepsu, poeziju i boemu — svoj solipsizam i čudni dualizam, koji ga je cijeloga života razapinjao:

»O moje tijelo! U tebi otkrih iskonsko trojstvo:
tvoju visinu, dužinu i širinu,
u tebi nadoh duh i dušu, moje svojstvo, mojstvo,
i u dnu njega nespokojsvo vječito, virovitu dubinu.«

(Hymnodia to mou somati)

To »nespokojsvo vječito« i »virovita dubina« bitne su odrednice Tinove poezije. U lepršavim stihovima, punim lirske ljepote i sudbinskih nemira, »drhti« pjesnikov svijet stradanja i nadanja, zapravo: neprestanih propinjanja za odgonetkom čovjeka i svijeta, za Bogom, istinom i konačnim smislom. Obožavatelj duha, nije se mirio s prolaznim i vremenitim. Apsolut je bio njegov objektiv: i kad je kršćanski vjerovao, i kad je, nemiran, tražio Boga, i kad se u vlastitim razočaranjima prepuštao dubokoj skepsi, i kad je, nagnan pjesničkim instinktom, plovio prostranstvima kozmičkog panteizma... Vječnost ga je privlačila:

»Zašto ne bi, djeca Božja, mislili na vječnost,
a ne na vrijeme,
na te sfinge nijeme
u peristilu...? (Stoljeća)

Rob vlastitog nadahnuća, dužnik slojevitih utjecaja, znao je Tin u svojoj originalnosti robovati svojoj slobodi i formi: rimi, riječi, iznenađenju... Izgarao je za neponovljivošću. Bio je to jedan od razloga neshvaćanja i zanemarivanja Tina, kao i, poslije, njegove neslućene veličine. Očito, danas ga svi cijene. Ono što je davno rekao Carducci i potvrdio Bernard Shaw: »Prijestolja padaju, ali riječi pjesnika žive« — i u Tinovu se primjeru obistinjuje.

Tragom neobičnih naslova

Nemoguće je i nije nam to cilj široku Ujevićevu problematiku, poetske motive i misaone teme, svesti pod neki zajednički naslov, još manje svu tu tematiku u religioznom smislu shvatiti ili ovdje u ovoj raspravi obraditi. No ako bismo pokušali pronaći žarište iz kojega su izvirale i u koje su na svoj način ponovno uvirale sve Tinove nade, nemiri i traženja, ne bismo se prevarili, ako bismo to žarište tražili u njegovim sudbinskim pitanjima o čovjeku i svijetu. Ujevića u biti muči: Što je čovjek? Što on može? Koje su granice njegove sudbine? Gdje mu je izvor i odredište...?

S tim pitanjima namećao se i njegov religiozni problem, pitanje samoga Boga. Teško je bilo Tina zadovoljiti. Racionalno određen, služio se on svim postupcima: povjerenjem i sumnjom, traženjem i odbacivanjem, humorom i vlastitim umorom, rezignacijom i pjesničkom imaginacijom... S pitanjima o čovjeku ukrštavala su se i pitanja o Bogu, s odgovorima o Bogu ukrštavali su i odgovori o čovjeku.

Kozmopolitski orijentiran, zavirivao je Tin u sve vene i slojeve ljudske mudrosti i misli. Upoznao je sve filozofije, kulture, tradicije i religije. Poput Malrauxa, i on je u svojim esejima, kritikama i studijama, portretima i feljtonima demonstrirao golemu riznicu znanja. Nije, međutim, uspio — a nije za tim ni težio — izgraditi svoj siguran nazor i koherentan sustav. Strastven u duši, bio je rastrgan između tijela i duha. Često razočaran, i previše zahtjevan, iz svojih se dilema boemski na »zemlju spuštao«. Ironijom je blažio sudbinu. No usprkos svemu, bilo je u njega dovoljno smisla i energije za doživljajno i lijepo, za ponos i etiku, za duh i stvarnost — za život i metafiziku. Duboko je doživljavao svoju i tuđu bol, osjećao nadu i tragiku, vjerovao i rezignirano sumnjao, iskusio »skalpel kaosa« i stvaralački zaranjao u najdublji misticismizam...

No počnimo iz početka. Početak je ovdje sâm Tin, sâm pjesnik. Sobom se on strastveno zanimao. Narcisoidno:

»Ima pod mojom kožom predragog Narcisa,
jer suviše je strastan naslijeđeni Adam.
I moja usna slasni eter sisa,
na crni usud nikad se ne jadam.

Još ću na kraju voljeti vrline
i pravi čovjek mene će da divi.« (Ganutljive opaske)

Mogli bismo stalno navoditi Tina, poglavito kad je riječ o njemu samome. Ali taj narcisoidni poeta, genij i nemirnik poput Villona, koliko je bio sličan velikim stvarateljima u svojem traženju i umijeću — Poeu, npr., Baudelaireu, Rimbaudu ili Poundu — toliko im je bio blizak i po svojem pjesničkom usudu i — najzamorenijima među njima — po svojoj životnoj sudbini. Ne treba niti pričati tu dugu životnu pripovijetku, natopljenu gorčinom Tinovih jetkih egzistencijala i metafizičkih nemira; dovoljno je podsjetiti na naslove njegovih pjesničkih zbirki.

Prva Tinova pjesmarica nosi jadikovni naslov *Lelek sebra* (1920), što bismo u pojašnjenju mogli izraziti s *Jauk roba*. Tko je taj rob? I zašto baš »jauk« — lelek? Možda nećemo ovdje odmah prepoznati mladoga pjesnika. No, poznato je, Tin je to — Tin i čovjek u njemu ili, još općenitije, Tin i čovjek s njim. Treba li ponoviti: svaki čovjek? — Zašto taj nadobudni poeta tako izazovno bira teške riječi? Jesu li tome kriva mladenačka razočaranja, rani sukobi s Učiteljem (Matošem), ratne nedaće i egzistencijalna osamljenost u tuđini, ili su posrijedi dublji, metafizički razlozi? Pjesničke varijacije na istu temu govore o dvostrukoj uvjetovanosti čovjeka u Tinovu *Leleku sebra*: životnoj — povijesnoj — i sudbinskoj. Život ga je — vidjet ćemo — nemilo umarao, smisao mu »bježao«; povlačio se zato često u se i svoju »samoću« i progovarao samo »kroz pukotine« smisla i života...

Druga zbirka, *Kolajna* (1926), optimističnije zvuči; njezin se pesimizam više odnosi na prošlost nego na budućnost. Pa ipak, i ona je, uza svu svoju, mogli bismo slobodno kazati, religioznu »natopljenost«, u biti jauk i rezignacija: ogrlica satkana od dragulja — u stvari: boli i suza — za jedno »nestvarno« a drago biće, poslije dubokog razočaranja i spoznaje vlastite kobi:

»Dosta je laži! Što mi treba
to nije mnogo, dobri Bože,
i toliko se dati može:
tek ljubav žene, vidik neba.« (Stupaj sa svojim mrakom)

Koliko ova kitica otkriva Tinov »zaokret«, odustajanje od velikih težnji i zadovoljenje s malim, toliko slijedeći stihovi potvrđuju već u ovoj prvoj pjesmi iz *Kolajne* naslućenu bol i novu nadu:

»Nisam li pjesnik, ja sam barem patnik
i katkad su mi drage moje rane.
Jer svaki jecaj postati će zalatnik,
a moje suze dati će derdane.« (Ove su riječi crne od dubine)

Auto na korzu (1932) možda sa svojim *Visokim jablanima* otvara nove vidike. Tin se nakon sve nemirnijih rezignacija i religioznih doumica pomalo miri sa svijetom i, poput Verlainea, prihvaća ga u njegovu dualizmu dobra i zla:

»Oni imaju visoka čela, vijorne kose, široke grudi;
od gromora njina glasa šuma i more se budi,
a kada rukom mahnu, obzori svijeta se šire
i bune, i prodiru uvis, u etire.

Ali, za svoju snagu oni su zahvalni patnji, bijedi, sužanjstvu, gladi i njinoj crnoj pratnji. Oni imaju snagu vjere što živi u smaku i vrelo svjetlosti što tinja u mraku i sunce u oblaku...« (*Visoki jablani*)

Međutim, *Ojađeno zvono* (1933) tako sumorno tišti, iako se i u njemu, što je čest slučaj u Tina, javljaju čudni kontrasti. Osuđujući, npr., moru povijesti:

»Povijest je ljudska sablasna mōra
u mirisu grobnica i truleži antikvarijata« (*Pogledi u praskozorje*)

Tin vjeruje u moć čovjeka i uspjeh rada (*Zadržane sile bića, Majdani u biću na dvije noge, Pogledi u praskozorje*); osjećajući s druge strane teret »ovozemnosti«, on želi »umaknuti«, i zato traži »krila« (*Vasionac*). S *Pobratimstvom lica u svemiru* i mistikom *Mističnog prostora noći* zaranja u Tajnu svijeta i ponovno daje oduška svom vječnom »religioznom« pitanju.

Esejističko-kritički prilozi u zbiricama *Ljudi za vratima gostionice* i *Skalpel kaosa* (obje 1938) na svoj način potvrđuju Tinov svijet, poglavito na području stvaralačkog doživljaja i umjetnosti. Očito, i ovdje naslovi imaju svoju poruku i simboliku. S *Ispitom savjesti* autor doriče neke misli i slutnje svoje poezije. Slično se Tin ponašao u svih 17 debelih svezaka svojih Sabranih djela.

Nakon dugih boemskih lutanja, pjesničkih izgaranja i propinjanja, i doista mukotrpnog života, boeme, ratova i osuda, zatvora i razbaštinenja — Tin je 1954. izdao svoju posljednju pjesničku zbirku, ponovno neobična naslova: *Žedan kamen na studencu*. Pun prirodene originalnosti, izazova i paradoksa, i na kraju je htio ostati metaforičan i pjesnički enigmatičan.

»Tko umišlja da je usta, do smrti zvijezda, reći mogu«?

Tko je taj »žedni kamen«? O kakvom se studencu radi? Svaka je interpretacija moguća, time što se svaka izlaže riziku dorečenosti. Rezigniran i još uvijek nemiran, Tin se ovdje vraća starim slutnjama. Između Pascalove »veličine« i »malenkosti« čovjeka naš pjesnik se opredjeljuje za skepsu. Puno je htio, a malo je uspio. To ga je ispunjalo sumnjom. Na momente se ipak ne da. Vjera i nada još uvijek su prisutne, ali su sumnje i rezignacije očite. Pa ipak, pjesnik sad kao da prihvaća sudbinu čovjeka, potvrđujući svoju staru vjeru u »snagu duha«; samo: potreban je veliki trud i napor da se uspije:

»Ne rasklapaju se dveri duše kao cvijeće zorom.

Valja tući zvekirom. Buditi spavača.

Zlatni most nad ponorom je pod mōrom

riječi i čutilnih uspomena, u strahu rasparača;

ima nešto što je od dubokoga dublje.

u majdanima oceanskih korita se skriva (...)

Ne znamo je li bilo ili nije, ali stoji.

Bilo djelom mašte, ili uspomenskim tijestom,

ili objavljenjem, stoji. Iz kakvih dubina, iz kojih

virova vedrine plavo mljeko doji? (...)

Duboko je trokut plemenita zvona
onih što su, pokraj grijeha, opet sveci.

Zaklopi kapke, i poreci zemlju;

i da ničeg nije bilo od stvorenja pjesme,
ali zvuci duha u samoći bića drijemlju
izlivajući bujnost u romorne česme.«

(*Ridokost mesije, I*)

Ova pjesma, objavljena prvi put u *Vijencu* 1926, uvrštena u posljednju zbirku, najizrazitije održava Tinovo propinjanje i razapinjanje, njegove sumnje i rezignacije, povjerenja i vizije, u kojima je neponovljivo izgarao, u svojoj znatiželji, i ostao »žedan« na bogatim iskustvima i spoznajama povijesti i života, poput »žedna kamena na studencu«. Stoga, pun skepticizma, kao »ridokosi mesija« rezignirano poručuje:

»Budimo kao mravi u gradnji mravinjaka,
u ponor već se obara svemiru kupola od kristala.
Da nema višeg i nižeg, da nema slaba i jaka,
no da smo ravnopravni gosti na piru pod svjetiljkom Ideala.«(...)

»Ništa završeno ne bilježi neizmjereno.
Drevni tumač snova, iscrpih rad, razum, srce i vjeru.
Pun predmetnosti, sada bespomoćan, kažem smjerno:
možda ni naš Duh ne zahvaća u srce skrajnju, beskonačnu sferu.«

»Tu je, na kraju, očaj života i saznanja.
I svi oni, najbolji i najčišći, što inače kažu,
i znadu tajne ključeve i vrtloge postanja,
možda, s ljiljanskom grudi, i vrlo časno, lažu.« (...)

»Tko da sebi laska da je istinu imao u njenom duplju?
Tko umišlja da je usta, do smrti zvijezda, reći mogu?
Ja sam radi nje isprebijao ovu lubanju šuplju
i ubod drača nosim usred prohodanih mi nogu.«

(*Ridokost mesije, III, IV*)

Sudeći po ovoj pjesmi, Tin očito vjeruje u istinu, za njom se je čitava života propinjao; no, po njegovu mišljenju, ta Iстина nije tako transparentna, kako se koji put čini; nije nam, kaže, dostupna u svojoj cjelini, jasnoći i sigurnosti; ne može se izreći ni doreći. Ne treba, upozorimo, tu Istinu poistovjetiti odmah s Bogom, iako je Bog, prema svemu sudeći, temeljno zarište te Istine »radi« koje je pjesnik »isprebijao« svoju »lubanju«. Na žalost, nije je »dohvatio«, kako je želio i zato zaključuje da ju je nemoguće do kraja shvatiti.

Stoga Tinov izrazito agnostički refren u petom odjeljku istoimene pjesme prelazi u dramsku završnicu već najavljenih »Ideala«, nemirnih sumnja i novih pitanja, u kojima se na poruku *Ridokosog mesije*, kroz opći žamor, čuje i neodlučan glas Tina Ujevića:

»Zašaptaše žamori: 'Nije vrijedan kruha i soli —
podjetinjali starac — Ne vjeruje tko sumnja —
Unosi kavgu —' (Jedan): 'Boga se ne voli!'

(Drugi): 'Boga se voli!'

(Svi): 'Bogu se moli.' (Jedni): 'Boga se misli.'

(Drugi): 'Bog nije djelo umlja!'

Ali on vraća: 'Da li Duh nosi ime? Kakvu sliku?
Pred skorim odrom, ja, unosim raspre?«

Jesu li ovdje potrebni kakvi komentari? Ili, možda, kontroverzija s Tinom? — Nije problem iznijeti druga i drugačija mišljenja, otkriti

kontradikacije ili početi, filozofski, od početka. Držimo da je ovdje najvažnije vjerno prikazati našega pjesnika. Vjerovao je on, lutao i tražio — i iskreno priznao da ga ta traženja nisu zadovoljila. Vidi se to u ovim »odgovorima«. Njegova vjernost duhu nije mu dopustila da se potpuno iznevjeri, ali snaga njegova intelekta nije bila tako prodorna da bi ga, s druge strane, potpuno uvjerila. I pjesnik je ostao »žedan« — možda ćemo pretjerati u usporedbi, ako kažemo, poput kamena na izvoru vode, »na studencu«. I razočarao se. Zašto? Zato jer je »vjerovao u čuda« — koja mu se nisu obistinila.

Kršćanski gledano, Tin ima stanovito pravo. Sposoban da iskrom svojega DUHA traži i istražuje, čovjek ne može otkriti sve zrake ISTINE u svojoj »duplji«, život u svojoj srži, povijest u svojoj providnosti. Mnoge nam tajne ostaju nedohvatne, daleke, s onu stranu svih izama i pozitivizma modernog vijeka, kojima je i Tin, sigurno, plaćao svoje tribute. Stoga se religiozna misao utječe religioznom koliko i znanstvenom i filozofskom doživljavanju svijeta. »Bog je tajna koju treba odživjeti, bol koju treba odbolovati« — rekao bi Dostojevski. Uz racionalno razglabanje, potrebno nam je i egzistencijalno-iskustveno osjetilo vjere — ono što Tin naziva »Zrakom nevidljivih zvijezda«... Kad je s tim računao, vidjet ćemo, Tinu je Bog bio mnogo bliže, prihvatljiviji i jasniji. — Ne radi se tu nipošto o tome da se stvarnost i spoznaja o toj stvarnosti mistificiraju ili da se vjera racionalizira, nego o međusobnom popunjavanju i dopunjavanju, o istoj težnji za ISTOM ISTINOM koju slutimo i otkrivamo cjelovitim bićem: umom, srcem i dušom, kako bi rekao Berdjajev, tumačeći *Idiota*.

»O Bože, Bože, sjeti se«

Iako ne tako izrazito kao u Antuna Branka Šimića, slična su dakle religiozna raspoloženja i u najvećeg hrvatskog pjesnika našega stoljeća, Tina Ujevića. Širok je, stvarno širok raspon njegovih poetskih i ljudskih, životnih i misaonih pristupa i shvaćanja. Odgojen u religioznom duhu — Tin je čak bio gojenac splitskog sjemeništa, kao što je i Šimić bio na Širokom Brijegu — naš se pjesnik vrlo rano (bila je to tada modernistička moda) susreće s misaonim i religioznim problemima. Ostavit će to svojih tragova u njegovu djelu. Dobri poznavaoči Ujevićeve poezije i njegova duhovnog razvoja otkrit će nekoliko izrazitih faza religiozno-religijskih stavova i stajališta velikog Augustina, kako ga neki u nizu istoimenih naših književnika nazvaše. Doista, kretao se on po širokoj ljestvici kršćansko-mističnih obzora, spiritualnih opcija i doživljene vjere, kroz različite sumnje, nemire i traženja, do teozofsko-panteističkih doživljavanja prirode i života. Prepuštajući se na mahove krajnjoj skepsi, upadao je u vlastite kontraste, paradokse i antinomije — sve do otvorenog bezvjerja — svog inače dualistički koncipiranog svijeta, ali nije potonuo u grubom materijalizmu. Iskonski spiritist, sanjao je Tin o pobjedi duha, jer:

»Čovječje tijelo hram je duha
i živa kula ideala.« (SD XV, *Epigrami*, str. 14)

Ta dubinska misao mladog Ujevića, napisana 1914, izvirala je iz njegova unutrašnjeg bitka. Zato će se s njom cijeloga života susretati. Varirat

će je na sto načina i nikada je se neće sasvim odreći. I kada bude 1950. pjevao pohvale svojemu tijelu, *Hymnodia to mou somati*, i kad bude lepršavo sricao *Igračku vjetrova*, kao i u čitavom onom procesu kršćansko-mističnih shvaćanja i teozofsko-spiritualističkog poniranja u tajnu svijeta i jedinstvo svemira: sve tamo od *Svakidašnje jadikovke* i *Mističnog prostora noći* iz pariških godina, odnosno *Vječnog prstena* iz 1919, preko, recimo, *Pobratimstva lica u svemiru* iz 1932. i *Postojim od iskona svijeta* iz 1942, Tin je doživljavao unutrašnju potrebu supremacije i afirmacije duha. Bio je to sigurno zov pjesnika, pjesničke duše, ali i vanjsko svjedočanstvo duboke unutrašnje potrebe religioznog osmišljenja svijeta.

Iz Tinova prvog razdoblja, iz vremena unutrašnje zatvorenosti i egzistencijalne osamljenosti, o čemu izvještava *Lelek sebra*, navest ćemo ovdje njegovo trostruko zazivanje Boga, koje istodobno svjedoči o Tinovim životnim nemirima, unutrašnjoj tjeskobi i ganutljivom pjesnikovu povjerenju u Božju pomoć:

»O Bože, Bože, sjeti se
svih obećanja blistavih
što si ih meni zadao.

O Bože, Bože, sjeti se
i ljubavi, i pobjede,
i lovora, i darova.

I znaj da Sin tvoj putuje
dolinom svijeta turobnom
po trnju i po kamenju,

od nemila do nedraga,
i noge su mu krvave,
i srce mu je ranjeno.

I kosti su mu umorne,
i duša mu je žalosna,
i on je sam i zapušten. (...)

I nema nigdje nikoga
do igle drača u srcu
i plamena na rukama. (...)

O Bože, žeže tvoja riječ
i tijesno joj je u grlu,
i željna je da zavapi.

Ta besjeda je lomača
i dužan sam je viknuti.
ili ću glavnom planuti.

Pa nek sam krijes na brdima,
pa nek sam dah u plamenu,
kad nisam krik sa krovova!

O Bože, tek da dovrši
pečalno ovo lutanje
pod svodom koji ne čuje.

Jer meni treba moćna riječ,
jer meni treba odgovor,
i ljubav, ili sveta smrt.«

(*Svakidašnja jadikovka*)

U ovoj pjesmi lamentacionih forma, sličnih našim naricaljkama, s molidbenim zazivima i svetom gorčinom psalmiste, ispjevanoj 1916, kao da

čujemo molitvene i tužilačke vapaje starozavjetnog proroka. On mora reći svoju riječ, inače će »glavnjom planuti«.

U neprestanom sukobu sa stvarnošću, sa svojim htijenjima i neispunjenjima, u paradoksu vanjske slobode i unutrašnje zatvorenosti, »tamnice«, Tin se ponovno i ponovno utječe Bogu. Vjera je, dakle, unatoč svedu u njemu još snažna, pruža mu osmišljenje i potiče na molitvu:

»Beskrajni Bože, što na plavom svodu
zlato i srebro noćnih zvijezda pališ,
čuješ li gdje ti na praljavu podu
leleče ljutu molbu srvan mališ?

U noći kad sam očajnički bdio
s pogledom rujnim povrh vlažna stropa,
kad sam u ognju bonih mašta snio
zvuk pjesme, bune ili gromor topa,

Koliko puta iz te crne jame
podigoh nebu ruke pune gnjeva,
koliko puta povrh oštre slame
provrištah mržnjom svetih hvalospjeva! (...)

Ako te grudi i te oči bistre,
treba da kljunom svirep jastreb kljuje,
i da me memla, ili bitka istre,
neka! o neka! samo Bog da čuje! (...)

i neka čemer potone u dimu,
a plavi sancu u zelenoj travi,
no samo, Višnji, živom pobratimu
kandilo svoje milosti objavi.

Razgali svijetu bagrenu slobodu,
i čudo stvari što se sebi dive,
ozari plavet i objasnjaj vodu,
razderi zorom horizonte sive.« (*Molitva iz tamnice*)

U ovoj molitvi, ispjevanoj 1917, jednako kao i u *Svakidašnjoj jadikovki*, u ritmičkim prizvucima proroka Jeremije, odzvanja egzistencijalna trpkost i religiozno povjerenje Tina Ujevića.

Opori odjeci molitve i proročke gorčine

Poslušajmo, usporedbe radi, kako se Jeremija u svojoj *Ispovijesti* bunio i istodobno pokoravao Jahvi:

»Doista, riječ mi Jahvina postade
na ruglo i podsmijeh povazan.
I rekoh u sebi: neću više na nj misliti,
niti ću govoriti u njegovo ime.
Al' tad mi u srcu bi kao rasplamtjeli oganj
zapretan u kostima mojim:
uzalud se trudih da izdržim,
ne mogoh više.« (*Jeremija*, 20, 8—9)

Taj proročki opori glas, molba, nemir i predanje, čuje se i u Tinovim jadikovkama. I Tin se buni, zamalo što ne kune, poput Jeremije: »Proklet bio dan kad se rodih« (Jer 20, 14). No to što nije izustio nego samo dao naslutiti u molitvi, osjetio je naš pjesnik, kao i starozavjetni prorok, u životu:

»Proklelili su me kao dijete.
Badava sam očekivao i čašu vode...« (*Vrt mučenja*)

Zbog toga će i on proroškom oštrinom kazivati svoju stvarnost, izricati svoj pravorijek:

»Duvaju kroza me sile nepoznate
kao vjetar noći koji gasi svijeću.

Ja sam crnom riječju užasnuo sate
i kazao pravdu vodi i drveću.« (*Protiv milosti vijeka*)

Zašto ovdje Tina uspoređujemo sa starozavjetnim prorokom? Zato što je i on, poput proroka, u ovo doba, u svojoj duši osjećao prisutnost Boga, a u svojem životu, u stvarnosti i osjećaju, iskustveno »izdisao« pod životnim teretom i sudbinskom gorčinom. Doživio je Tin, vidjet ćemo to, teške i mučne časove napuštenosti i osamljenosti; vjera ga je tada jačala, ali ga je istodobno, već tada, i sumnja nagrizala; zdvajao je on, vrlo rano, o sebi i svijetu, sumnjao u se i svijet oko sebe:

»Kod mene se sumnja o sebi i o svijetu, sumnja o svakoj egzistenciji, pojavila spontano, stoputa, kad nisam ni čuo za Budin nihilizam...« (*Fefelli, ergo sum, SD, XV, 321*).

Ta sumnja će pratiti Tinove horizonte, ali ga cijeloga života neće napustiti molitveni doživljaj i osjećaj ljudske ovisnosti o Stvoritelju. Stoga on u svom spomenutom eseju napominje:

»Ne mogu da se otresem spontanom utisku da je život umjetničko djelo kakvog vještaka čarobnjaka, kakvog suviše vještog demijurga. Nije mi to dao Hjuanceg ili kakav Berkeley, nego je to moj rođeni živac... moja rođena tanana patnja i čežnja« (ib.).

Taj dojam i doživljaj, ta »patnja i čežnja«, trajno su ga silili da traga za tim »vještakom čarobnjakom«, bogom ili Bogom. Tajanstvena stvarnost u svom misticizmu privlačila je Tina. Čežnja da spozna i dosegne vodila ga je kroz razne *Fefelli* (Prevario sam se) — zbog čega je, suprotno Descartesu, i oslovio tako svoj esej — ali će ga ta ista čežnja za vječnim ponovno vraćati vjeri, kao što je vidljivo i u ovoj molitvi iz 1920. godine, dok se, na svoj način, moli Bogomajci, Gospi:

»Pred tvojim slavnim, Majko, dražima,
ja pjan i bijesan, sasvim nedostojan,
ko trska lak, ko dijete nepostojan,
u mraku klonih s crnim lažima. (...)

Blažena Gospo moje sijede majke,
Marijo, zvijezdo bijelih naraštaja,
s usnice tvoje, s ruku punih Sjaja,
ja popih prve neborajske bajke.«

(*Molitva Bogomajci za rabu Božju Doru Remebot*)

I u ovoj se molitvi čuju unutrašnji i vanjski, životni, Tinovi nemiri. Nema u njega, kao u Šimićevoj *Molitvi na putu*, djetinjeg predanja; u Tinovim se molbenicama uvijek čuje, iz dubine od nekud odjekuje, i onaj drugi opori glas: spleen sudbine i gorčina egzistencije. Poput svojih velikih učitelja Allana Poea, Rimbaulta i Baudelairea, koji u *Gavranu*, *Sezoni u paklu* i, recimo, *Litanijama Sotone* uz nemirnu vjeru izlijevaju još

nemirniju gorčinu, i Tin postupa slično. Kao na dlanu iznosi svoju dušu. Dok moli, krvari, dok krvari, moli.

No, o kakvim to »crnim lažima« govori naš pjesnik? Što se to događa u njegovoj duši? Otkrit će nam dio te tajne u novoj zbirci, u *Kolajni*; vidjet ćemo to. Međutim, te »crne laži«, ovdje u ispovjednom tonu, u iskrenoj molitvi, ne možemo drugačije shvatiti nego: njegova životna i misaona lutanja. U jeku modernističkih kriza, kad je početkom stoljeća vjera pala na niske grane u Francuskoj i Parizu, i Tin je tada u svom nespokojstvu i nemiru tražio izlaz u modernističkim, pozitivističkim i agnostičkim osmišljenjima čovjeka i svijeta. Pun sebe i svoga genija, vjerovao je da će sam riješiti postavljena pitanja: Što je čovjek? Koje su njegove granice i sudbina? Međutim, prepuštajući se »milosti vijeka«, u svojim se povjerenjima i propinjanjima, »lažima«, kako ovdje kaže, razočarao.

Nije to razočaranje, vidjet ćemo još, bilo definitivno; još manje neko »obraćanje«. »Pjesnici su čuđenje u svijetu« — i ne treba se čuditi, što nas svojim stavovima i »mijenama« izazivaju. Razvijala su se i mijenjala i Tinova shvaćanja i gledišta.

»Uzalud nebo za odgovor molim«

Egzistencijalist prije egzistencijalizma, naš je pjesnik duboko osjećao raskorak između ljudskih htijenja i stvarnosti. Stvoren za vječnost, čovjek se osjeća tako malen, sputan i nemoćan pred stvarnošću i prolaznošću. Ni istina mu nije dostupna. Ni vjera postojana. Ni ličnost stabilna. Ni moralni integritet siguran. Uz najbolju volju, čovjek ne može ispuniti svoje ideale, iskupiti svoje biće. Tako je Tin, kroz svoju osamljenost i tjeskobu, još kao mladić, duboko osjećao ljudsku nemoć i sudbinu kobi.

Iz te spoznaje, osjećaja i svijesti, izvirale su, budile se i bunile unutrašnje sile Tinova genija. I kad je iskreno vjerovao, on nije nipošto htio svu svoju sudbu i egzistenciju vezati uz čistu vjeru. Dapače, u sumnji, otporu i traženju on se na mahove prometejski pouzdavao u se, u moć svoga intelekta, intuicije i genija. Na žalost, doživio je gorke časove. Paradoksalan i nemiran, u *Kolajni* će o tome na svoj način pričati. Iako je ta zbinka, kako smo rekli, natopljena religioznom svijesti i izričajem, ona je u stvari ogledalo Tinove duše i života. Miješaju se i u njoj, kao što su se miješali i u Tinovu životu, odrazi vjere i nevjere. A gdje je granica tih dviju stvarnosti? — Teško je jednostavno reći. Ni Tin je nije u svako doba jasno uočavao. Zapravo, pjesnici vrlo rijetko doživljavaju u tome »čistu« granicu. U njih se često spaja misterij poezije s misterijom vjere i nevjere.

Svakako, i Tinova je vjera i nevjera utkana u njegov život, da bi zatim iz života prešle u poeziju. Pokušajmo stoga kroz pjesnikovu riječ slijediti ta dva komplementarna kruga pjesnikove stvarnosti. Tin nam svojim ispovjednim tonom stvar olakšava:

»Tko sam i što sam, što ću, koga volim,
što tražim, kuda idem, za čim lutam? —
uzalud nebo za odgovor molim,

uplašen sobom svoje suze gutam;
tajanstvo stvari i života zebe,
ne poznam ništa, a najmanje sebe.« (Tajanstva, I)

Ova ispovijed i njezin zaključak iz 1917. očito upućuju na duboki val sumnja i nesporazuma u Tinovoj duši. Mučila ga je šutnja Neba; vjera ga nije zadovoljavala. U svom traganju za Istinom i Bitkom, spoznao je da ni samoga sebe ne poznaje, slično kao Camus u *Mitu o Sizifu*, što ga je povelu konačnom »nesporazumu«, apsurd. Stvarno, i Tin se u jednom času, razočaran u Parizu, našao pred apsurdom života, spreman na samoubojstvo. Nije do toga došlo, ali je bol trajno ostala:

»Za suzom suza žudi teći,
i tugu tješim tužnim slogom;
a sva je Nada: jednom reći
životu, svijetu, nadi — zbogom.« (Hoće li itko kad da shvati)

Kakvi su u to doba Tinovi religiozni nazori i doživljaji? Ne treba u tome pretjerivati. Religiozni Tin, u želji da dosegne tajne duha i svemira, sve više »bježi« od religije. Psihološki gledano, razdoblje je to slobodoumnog vjernika koji »izlazi« iz svojih religiozno-tradicionalnih, nasljeđenih okvira u slobodna prostranstva vlastitih »otkrića«. Priznat će to i sâm Tin 1926:

»Bez Boga i bez ideala
lunjam u varke osvjetljenja;
slaba je moja savjest mala
u praskozorja pozdravljenja.« (Očajno naše bolovanje)

No nije li ovo priznanje istodobno i odraz unutrašnje vjere? U intimnoj lirici svoje duše, u *Kolajni*, lirski najnadahnutijoj zbirci, iako ni s njom nije bio potpuno zadovoljan (usp. SD, I, 243 i XIV, 259), Tin zrači religioznim doživljavanjem svijeta, vjerskom simbolikom i kršćanskim porukama. I koliko god baš u toj zbirci naglašava svoje boli, lutanja i razočaranja, svoje nemirne upitnike i duboke sumnje, neprestano ga progoni unutrašnji zov vjere. Stoga se u svojim teškim časovima najčešće jada samome Bogu. To su u stvari ti odnosi i suodnosi vjere i nevjere kojih se naš pjesnik neće nikada potpuno osloboditi. Svi njegovi budući paradoksi, životne i misaone kontradikcije, zaleti u nebo i pankozmička prostranstva, teizam i pantizam, poricanje i potvrđivanje boga i Boga izraz su najdublje pjesnikove potrebe za Bogom i istodobno njegove pjesničke i ljudske težnje da ga sam otkrije, susretne, objavi... Poput tolikih drugih pjesnika i mislilaca ni Tin nije mogao naći konačni smisao bez Boga, kao ni Boga bez smisla. Mučila ga je uzajamna dopuna misli i stvarnosti, osmišljenja svemira i konkretnog života. Kroz osobnu sudbinu i Tin je doživljavao sudbinu čovjeka, i u njoj tražio smisao. To je onaj unutrašnji zakon »harmonije« na kojemu se gradi svijet stabilnih odnosa. Kad se taj zakon lomio, i Tin se s njim kolebao. Kad ga je čvršće doživljavao, i Bog mu se bližim činio. Tada se on pjesnički ispovijedao, na svoj način kajao i realistički upozoravao (1926):

»I na oblak koji tišti,
i na munju koja prijeti,
naša blaga Nada vrišti:
biti čisti. Biti sveti.

I kad nema Našeg Duha
među nama jednog sveca,
treba i bez bijela ruha
biti djeca, biti djeca.« (Uhapšen u svojoj magli)

Taj Tinov ili, ako hoćete, pjesnički Gordijev čvor vjere i nevjere nije samo Tinov i pjesnički. Unamuno se — veliki baskijsko-španjolski mislilac, književnik i vjernik — krvavo s tim borio, u svojem djelu i životu. I ne samo Unamuno. Problem vjere i nevjere stari je problem misaonih i životnih antinomija. Književnici ga samo najizrazitije i najiskrenije proniknu i formuliraju. Naš Tin je samo glasnogovornik duboke ljudske psihe, koja se u nedostatku očitih evidencija propinje i razapinje da dođe do konačnih spoznaja. Na žalost, s ljudskom defektibilnošću povezana je i religiozna defektibilnost. Koliko god je čovjek po svojoj razumnoj naravi religiozno biće, toliko je po svom duhu i nemiru traženje i pitanje. Taj dvostruki faktor religioznosti, u Tinovu slučaju kršćanska pozadina i unutrašnji nemiri, ukrštavat će se, povezivati ili razdvajati u čitavoj Tinovoj poeziji.

Iz tih izvora teče katkad i Tinov cinizam; bol i patnja pretvaraju se u ironiju i sumnju. Obožavatelj duha i duhovnih vrednota, mistik kršćanske ere, blizak kako ćemo još vidjeti, Parmenidovu shvaćanju onoga HEN KAI PAN — SVE JEDNO, rođeni »vacionac« koji je na krilima pjesme želio otploviti u svijetle »azure«, »etire« ili u »tajanstvo« vječnoga Boga, on se lomio u svojim nespokojsvima u koštacu nedohvatne metafizike i krutih egzistencijala. Jaspersove »granične situacije« Tin je različito doživljavao: jednom kao ushit i zanos prema duhovnome i nebu, drugi put kao bezizlaznu sudbinu i krutu sputanost. »Smrt, Nada i Otkriće«, npr., zajednički prelaze u jednom času u nimbus Smrti koji ga ispunja sjetom i pesimizmom. Činilo mu se da je — tražeći svoje odgovore — »uzalud nebo za odgovor molio«. Stoga je tako nemirno u jadikovke upadao; stoga je u svom traženju i nenalaženju davao oduška svom razočaranju u izljevu bola, pesimizma, gorčine, kao što će, poslije, svojoj rezignaciji tražiti lijeka u boemi i vinu.

»S ranom u tom srcu, tamnu i duboku«

Dvostruk je korijen tog pesimizma: životni i sudbinski, te u tom smislu i religiozni. Tin ga je duboko nosio u sebi, do kraja života. Blažio ga je boemom, ali ga nije uspio potpuno zatamiti. Često ga susrećemo u Tinovim stihovima; još češće u Tinovu životu. Mnogi se pitaju: zašto je taj nadobudni pjesnik vrlo rano skrenuo u vode umora, pesimizma, skepse, boeme...? Teško je na to dokraja odgovoriti. Vjerojatno ni Tin to nije dokraja znao. No kad mu s religioznog stajališta prilazimo, moramo jasno upozoriti, da su duboki korijeni Tinova pesimizma, odnosno društveno-političkog i uopće životnog dezinteresmana, Tinove boheme, kako se to najčešće spominje, dobrim dijelom misaono-filozofskog, drugim riječima, kad smo na religioznoj interpretaciji Tina, teološkog podrijetla. Racionalno nemiran i pjesnički senzibilan, Tin je tražio svoje mjesto i smisao i u misaonoj dorečenosti i u životu. Tražio — a nije nalazio, bar ne onako kako je to htio i kako se u srcu i umu nadao. Po naravi, očito, otvoren svim mogućnostima, i samoj boemi, Tin se zbog životnih i sudbinskih, da ne kažem teoloških shvaćanja i razočaranja, u prvom redu

zbog ograničenosti čovjeka i nejasnoće njegova smisla cijeloga života »toplo« u svojevrsnom apsurdnu metafizičko-egzistencijalnih i egzistencijalno-metafizičkih »diskorda« — i prepuštao se skepsi, ironiji i boemi... Bio je već 1918. godine svjestan svoje sudbe, svog bola i razočaranja, svoje životne patnje:

»S ranom u tom srcu, tamnu i duboku,
s tajnom u tom trudnom i prokletu biću,
sa zvijezdom na čelu, sa iskrom u oku
gazi stazom varke, mrtvi Ujeviću;

smrt je tvoja ljubav pri svakome kroku,
smrt je u tvom iću, u tvojemu piću,
smrt je u tvom dahu i u tvojem boku,
smrt, i smrt, i smrt u Nadi i Otkriću.

Što ti vrijedi polet u vlastitu čudu,
što ti vrijedi volja i voljenje slijepo?
Srce bije, pluća diše uzaludu;

Gle, bez fajde ljubiš sve dobro i lijepo;
kao sveli miris u razbitu sudu
pogiba u tebi pjev što si ga tepo.«

(S ranom u tom srcu, tamnu i duboku)

Je li ovo religiozna pjesma? Kakve veze ima s našom temom? Ne treba ponovno isticati da je pojam religioznoga i religioznosti mnogo širi od retoričkih ili pjesničkih izjava. Ovaj pjesnički ili, točnije, kako smo na početku upozorili, životni pesimizam našega pjesnika odraz je u stvari jednoga iskustva i s njim istodobno religioznog skepticizma. U biti, Tinove sputanosti i genijalnosti radale su zaboravom da je čovjek ograničeno biće, a s druge strane da je i bol, kako bi rekao Bernanos ili Dostojevski, odnosno životni nemiri i sama smrt dopuna Leibnizove »harmoniae praestabilitae« koja odražava »ravnotežu« svijeta ili, još bolje, kako bi rekao Chardin, zakon života po kojemu »jedno drugome služi«: i radost boli i, u ovom slučaju, bol radosti. — No, treba priznati, otkriva ova pjesma i jednu drugu stvarnost, misaonu i životnu stvarnost u kojoj se našao naš pjesnik, prepušten sam sebi, s mišlju da je on sam svoj smisao i zakon. U stvari, bježeći od Boga, sve više je za njim osjećao potrebu. Njegov ga je put, naime, vodio u očaj i nihilizam. Bog mu je, očito, i zbog toga trebao. Zato će cijelog života za njim žuditi. Staro je to pitanje osmišljenja i smisla, koje će zbog negativnih odgovora roditi »literaturu apsurdna«.

Na ovom stadiju o kojemu govorimo, u razdoblju od kojih dvanaestak godina, tamo od 1913. do 1925, Tin je najizrazitije zaokupljen sobom. Miješaju se u njemu sudbinska pitanja kroz prizmu i nemire njegova vlastitog života, kozmička problematika s osobnom tjeskobom. Uz kršćanska obzorja i unutrašnje dileme najviše dolazi do izražaja njegov intimni doživljaj, ispovjednički, emocionalno:

»U ovoj gužvi, ovoj stisci
bez oca i bez učitelja
bio sam sam, a moji vrisci,
svi, nose pečat mojih želja.

I svakim slikom, svaki zvukom
dio sam svoje duše dao,

i streljao sam lakim lukom,
i gađao sam gdje sam znao.

Izgarah dati nešto Novo,
a Bog moj bio moj je Bedem;
i duh je kriv, i svijetlo Slovo,
ako tek drač i korov jedem.

Najgore tek je u toj stvari
što evo vidim, monotono:
umro Duh je — onaj Stari —
i ja sam danas mrtvo zvono.«

(U ovoj gužvi, ovoj stisci, 1926. g.)

Reći ćete: razočaranje. Očito, ali ne nipošto kapitulacija. Jadikovao je Tin nad sobom, nad čovjekom i nad životom; no nije se predavao. U svojim zaletima i padovima dolazio je »do granice«, zastajao na trenutke, spuštao se da bi se ponovno propinjao »uvis, u etire«, poput *Visokih jablana*, i — kao rođeni *Vasionac* — u nemogućnosti dohvata konačnoga cilja, vikao: »krila, krila!«.

No ta »spuštanja« i »nemogućnosti dohvata« ostavljali su svoje duboke tragove u duši i u poeziji Tina Ujevića. Ispovijed vlastitih kriza i razočaranja istodobno je odraz širih Tinovih zaključaka. Konačno, i ovdje se ponavlja pjesnikovo priznanje »bio sam sam«, koje bi u religioznoj interpretaciji moglo značiti i stanovito kajanje, što nije više računao na Boga i religiozna usmjerenja. Jest, u ovoj zbirci Tin se na određeni način ispovijeda i sluti konačni smiraj u vjeri i Bogu. Začuđuje ipak i ovdje zaključak pjesme. Jer: koji je to »Duh« — »onaj Stari«? Zašto je on umro? Zbog čega je Tin »danas mrtvo zvono«? Ima tu pjesničkog srha, metaforičnosti i simbolike. Ali? U borbi vjere i nevjere, Tin se, paradoksalno, u svojoj mističnoj čežnji i modernističkom razočaranju, vraća Bogu ili, točnije, mistično-religioznoj rezignaciji, svjestan, istodobno, da je »umro Duh — onaj Stari«, koji ga je euforično ispunjavao vjerom i povjerenjem da će otkriti i dohvatiti sve tajne prirode i života, da će »postvariti« sve pjesničke vizije i pozitivistički sve pretvoriti u evidenciju. Zato, nakon prve faze, u kojoj je doživio duboka razočaranja, Tin iskreno prihvaća vjeru; osjeća »bogatstvo« Boga.

Kako, međutim, pjesnička kretanja nisu jednoznačna, ni ovaj »zaokret« neće imati trajan karakter. Izgubivši, u svojim propinjanjima, nadanjima i neostvarenjima, mladenački zanos i pjesnički elan, »težnju prema beskonačnosti« (usp. SD, VI, 284), Tin je istodobno, unatoč vjeri, pristupio na prag vlastitih zamora i novih sumnja. »Od dana kako sam se iskrcao u Dubrovniku — piše on — 'prestadoh' (od inata) biti kršćanin. No ranije bijah mali i slabi učenik onoga koji je kazao: Bдите i molite se« (ib. 283). Međutim, unatoč tom »inatu«, Tin nastavlja na istoj stranici s dubokom vjerom u uskrsnuće biblijskog Lazara i čudotvorni »glas Spasitelja«.

Sada možemo jasno postaviti prije naslućeno pitanje: Koliko su u svim tim Tinovim nemirima i krizama imale stvarnog utjecaja vjera i nevjera? Bez sumnje, mnogo. Jer, nije jedini razlog Tinovim razočaranjima bila (ovdje nespomenuta) nesretna ljubav. Tin je bio mislilac i pjesnik kojega je više mučila tajna sudbine i problem smisla nego životni zamori i

varke. Mučilo ga je, kako sam kaže, »religiozno pitanje« (usp. SD, XIV, 247). Nije ga riješio, zato se razoračao; ali unatoč svemu nije klonuo.

»Muče me prostranstva. Muče me božanstva.«

Možda bi jedna šira analiza cjelokupnog Ujevićeva stvaralaštva, apstrahirajući donekle od njegovih životnih razočaranja i mučnih egzistencijalnih situacija, otkrila duboke tragove Tinovih pokušaja traženja čvrste religiozno-misaone simbioze svijeta i čitava svemira, te u tom smislu i tragove unutrašnje teocentrične kohezije triju bitnih osovina Tinove problematike: poniranja u vlastiti bitak, u svoje intimno Ja, traženja i trganja za Apsolutnim, za Bogom i, istodobno, njegove refleksije o čovjeku, o njegovoj sudbinskoj i egzistencijalnoj situaciji — središnjoj temi Tinove poezije. Sva ta tri sloja uzajamno se prožimlju i koncentrično šire u većim ili manjim krugovima tinovske žudnje za konačnim odgovorima, u empirično-životnoj analizi, poetskom zamahu i filozofskoj rezignaciji.

Tina su doista mučila »prostranstva i božanstva«: svemir sa svojim tajnama i Bog u svojem nedostiživom misteriju. Rođeni pjesnik, on je taj misterij intuitivno uočavao, tako da će »misticizam« biti i ostati njegovom važnom pjesničkom metodom u traganju za »sobom« i Bogom, za Tajnim i Neizmjernim, za stvarateljem svijeta, »vještim demijurgom«, kojega je njegov »rođeni živac« slutio, njegova »rođena tanana patnja i čežnja« potvrđivala (usp. SD, XV, 321). Ne mireći se s »ponudnim« pojmom Boga, on će se često utjecati vlastitim nadahnućima, i prihvaćajući istočne filozofije »otkrivati« jedinstveni Princip prirode i života, zaranjati u duboku mistiku. I kao što je Pascal osjećao »strah« pred »šutnjom« beskrajnih prostranstava, a de Vigny, naprotiv, u strahu pred sudbinom, u »šutnji« gledao jedinu veličinu, Tin će u »mističnom prostoru« šutnje, paradoksalno, doživljavati jedan i drugi osjećaj: s jedne strane smiraj i rješenje, s druge, opet, nemire i rezignacije. Rođeni mistik i snažan racionalist, sličio je on pomalo i na Aljošu i na Ivana Karamazova; stoga su se u njega miješala čuvstva, smjenjivale metode i pogledi. Iako ćemo se na to posebno osvrnuti, čujmo ga malo u njegovu mističnom zanosu:

»Ljubi i poznaj kroz tu vatru krotku
božanski ponor što nema imena;
kad svete niti tvoje misli protku,
putuj i slavi duševna vimena.

Čovječje, duše, pravi, unutrašnji,
stupaj sa bolom neizrečnih riječi,
u blagom Ništa ti ćeš biti lašnji
od pera i od lista. Moli, kleči. (...)

jer divni melem koji rane vraći
teče sa ovih ruku milosrda;
pa ako dušman čovječanstvo smrači,
ostani vedar: Duh je tvoja Tvrđa. (...)

i ako spasiš milje djevojaštva
i neku suzu blaženu i čistu,
zaraditi ćeš cijenu svoga daštva
sa lukom Mira u beskrajnom Kristu.

Uživati ćeš radost gdje se stapa
jedina duša u punoći Svega
i likovati rukom što se sklapa
u grču hvale za dobrotu Njega.

Pa ako putem zanosa i vjere
prodreš u njedra svetoga jedinstva,
odsustvom strasti i mukom bez mjere
zahvali Tajnom za sva dobročinstva.«

(*Ljubi i poznaj kroz tu vatru krotku*, 1926. g.)

U čežnji za konačnom spoznajom Tin se dakle utječe poetskim ekstatičnim uranjanjima u Tajnu Svemira. Njegova traganja za Bogom i njegovi pjesnički doslusi prelaze tako granice kršćanskih shvaćanja. Ima tu poetskih doživljaja stvarnosti u znaku već spomenutog Parmenidova iskaza HEN KAI PAN, ima tinovskih pokušaja sinkretizma, poglavito u nekim pjesmama iz nešto kasnijeg razdoblja, ima kršćanskog misticizma, prirodne vjere i prave ortodoksije, panteizma i teozofskih nadahnuća (usp. *Moje duše*, *Vječni prsten*, *Moje nepoznato biće*, *Postojim od iskona svijeta*, itd.).

Usprkos pjesničkim i boemskim smirajima, koji su blažili Tinove nemire, on se nije mogao trajno »susprezati«. Njegovi su se upitnici, u stvari želja da »odgonetne tajnu«, vječno povraćali. Vrelo je, kaže, u njemu kao u kotlu:

»... u meni kipi, i ključa, i vari (...)

Muče me prostranstva. Muče me božanstva.

Javlja mi se Svemir u mojoj širini (...)

HOĆE LI U MOZGU DA MI ZVIJEZDE

SINU?

ili ću da svenem u nijemoj bjelini? (...)

Pjena mojih misli na mome tajanstvu! (...)

Muče me prostranstva, muče me božanstva!« (Kotao)

Nitko nije iskren kao pjesnik. Iskrenost je bitna komponenta književnosti. Čudan je ovaj Ujevićev *Kotao* iz 1921, pun je egzistencijalne tjeskobe i sudbinskih upitnika. »HOĆE LI U MOZGU DA MI ZVIJEZDE SINU? — pita se on nemiran, željan konačnih spoznaja i pravih rješenja. Na žalost, kako će sam napisati u *Ispitu savjesti*, »rijetki (su) trenuci kada se Bog javlja« (SD, VI, 263): rijetko mu se Bog onako jasno javljao, kako je on htio i želio. Stoga se tako često sučeljavao s istim pitanjima i ponovnim odgovorima. U tim »odgovorima« trebalo bi tražiti zrelu fazu Tinovih pjesničkih i religioznih domašaja. Međutim, ta je faza najsloženija, puna je novih vizija, rezignacija i sinkretizma. To je zapravo Tin. I u misli i u poeziji. Paradoksalan: u istoj fazi, štoviše, u istoj pjesmi, nemiran i rezigniran, molitveno predan i buntovno prosvjedan, istodobno religiozan i nereligiozan... Time najočitije potvrđuje da su ga mučila »prostranstva i božanstva« i da im, u svojim doumicama, nije uspio doći »na kraj«.

Spomenimo izravno da je bilo vrlo široko područje Tinovih preokupacija. Pisao je on o književnosti i književnicima, o kulturi i umjetnosti, o filozofiji i religiji, o apokrifima i istočnim vizijama, dapače o nauci i sociologiji. Nije, naravno, u svemu »tražio« Boga, ali je očito da ga je duhovno

nadahnuće, težnja da »prodre« u tajnu postojanja i otkrije tajnovitost Nirvane i Maje, sililo da proučava *Vede* i *Upanišade*, staru mudrost drevnog Istoka. Makar je to bilo iz »druge ruke«, Tin je relativno dobro upoznao shvaćanja i učenja osnivača i učitelja istočnih religija, komentatore brahmanizma, budizma, hinduizma, taoizma... Pisao je i naširoko informirao o istočnjačkoj mudrosti, filozofiji, religiji i kulturi (SD, XI, 89-279; XVI, 349-449). Nije teško u njegovim pjesmama naći utjecaje istočnjačkih vizija, ali u njegovim člancima i osvrtima nema nekih izrazitijih tragova da prihvaća njihova učenja. Zapravo, on nastoji objektivistički izlagati, »na distanci«, bez osobnih ispovijedi i dubljih emocija. Na mahove se divi, na mahove racionalistički gleda djeleći vjeru od razuma (usp. SD, XI, 231) ili uspoređujući Krista i kršćanstvo s istočnjačkim shvaćanjima i naukom (usp. SD, XI, 239). No iako ga istočna mudrost nije cjelovitije i dublje »osvojila«, nije teško naći u njegovim pjesmama i mističnim meditacijama duboke tragove Istoka. Tin se divi *Upanišadama*, Budi, Ramanudži, Šankari...

U svom traženju Boga kretao se dakle Tin istočnjačkim putovima. I koliko god moramo kazati da ga ti putovi nisu zadovoljili, očito je da se pod njihovim utjecajem nerijetko u svojim pjesmama priklanja istočnjačkim panteističkim koncepcijama: karmi, reinkarnaciji, teozofiji, pansihizmu, samsari i čudnom misticizmu... Ide Tin koji put i dalje i u svojemu zanosu tvrdi: »Život je sanja, a spas je Nirvana« (*Iz sanovnika*, II). Međutim, u svojemu traženju Boga Tin se s Istokom nije mirio. Mnogo toga ga je privlačilo, ali ga ništa nije osvajalo. Utjecaji su postojali, ali, kako ćemo još vidjeti, bile su to prolazne manire, obična traženja ili, još bolje, nemir vječnog tragatelja za Bogom i božanskim.

»Jer svijet i mi po tebi smo srodni«

Mada je, dakle, u jednom razdoblju karakteristična Tinova sumnja, tj. nepovjerenje u čovjeka da može riješiti ili, bolje, doreći već ranije postavljena pitanja, vrlo je široka lepeza pjesnikovih inspiracija i religioznih shvaćanja, poglavito u smjeru mističnima, »*lirizofije*« i kozmičkog panteizma. Tako se Tinov *Kotao* proširio i ostao, stvarno — *Kotao*:

»Velika strepnja od budićih stvari,
od mora dubine,
od strave crnine,
u meni kipi, i ključa, i vari,
ogromna strepnja od budućih stvari,
golema strepnja od idućih stvari.« (*Kotao*)

Ta misao ispjevana 1921. naći će svoj odjek u *Ridokosom mesiji* 1926. sa svom svojom iskustvenom širinom nemira, pouka, upitnika i sumnja, u religioznoj simbolici i nevjerici, u nizu pjesama metempsihičkog i pankozmičkog spiritizma (*Beznađni povratak*, *Pobratimstvo lica u svemiru*, *San i ludilo*, *Hymnodia to mou somati*, itd.), odnosno skepse i molitvenih povjerenja (*Fisharmonika*, *Molitva za koru kruha i zdjelu leće*).

U tom razdoblju, uz misaone rezignacije i nemirna mirenja sa svojim upitnicima, Tin u svojim vizijama izravno zrači hinduizmom ili, bolje, sinkretizmom istočnih i zapadnih religija. Evo kako pjeva u pjesmi *Duša* 1936:

»Duša je najprije bila u biljkama i vjetru,
i nije dugo bilo duše u čovjeku.

Ona je ravnicama noću vijala,
poljima je zrnje klica sijala,
i dok na zemlji nije proključala,
vozila se olujom i burom.« (Duša)

Često se, s pravom dakle, govori o Tinovu panteističkom, teozofsko-panpsihičkom, istočnjačkom doživljavanju svijeta, utjecajima budizma, brahmanizma, taoizma, prirodnih religija i pjesničkih imaginacija. Bilo je, kako smo rekli, tih shvaćanja i utjecaja; družio se Tin s takvim mislima u »modnim« kružocima, u Parizu i u Sarajevu. Držimo ipak da je sve to više odraz Tinovih nemira i traženja, unutrašnjih potreba njegova bića — koje nije moglo prihvatiti puku materijalnost svijeta, ali ni sigurnu racionalnu dorečenost vjerskih definicija — nego goli trag vanjskih utjecaja i tobožnjih Tinovih ovisnosti. Mada je neke stvari naučio, očito ih je u sebi razvijao i podržavao. Još 1918. pjeva on u Parizu:

»Sve će ove stvari jošte jednom doći
kao što su bile i kako su prošle,
i ti crni dani, i te plave noći,
i ljubavi, čedne, strasne, dobrodošle;

jednom tamo poslije hiljada, hiljada
i hiljada ljeta opet ćemo naći
ista svježja čula, ista srca mlada,
i taj nježni osmjeh, blagi i domaći.

Tada opet jednom nad svladanim grobom.
motrit ćemo svemir novim osvjetljenjem.
Vladat ćemo opet svojim rosnim sobom,
i ljubavnim plaćem i požarnim htijenjem;

samo ipak neće tada, *nadajmo se*,
da nas jošte taru ove brige ružne,
i da polet uvis događaji kose
i plamen za ženom naše usne kužne.

— Pa da barem tada, za tisuć tisuća
i tisuća ljeta, i još mnogo veće,
primimo na naša srca uzdišuća,
kao nikad doslije, jedan uzduh sreće.« (Vječni prsten)

Koliko je ova vjera u budućnost, u prekogrobni život, inspirirana reinkarnacijom, koliko pjesničkim patosom i kršćanskom vizijom nadživota? Sam naslov, *Vječni prsten*, podsjeća na česte pjesničke slike i teme, u kojima se — u čudnoj simbiozi teozofskih i kozmogonijskih vizija — isprepleću prirodna vjerovanja, magijska i spiritualistička shvaćanja s najdubljim pjesničkim doživljavanjem životnog i svemirskog, pankozmičkog jedinstva, u metempsihičkoj, reinkarnacijskoj ili, jednostavno, panteističkoj koncepciji svijeta. Da ne spominjemo druge pjesnike i tuđe književnike, podsjetimo da se taj ciklički tijek jedinstvenog zbivanja i »vraćanja» javlja, npr., u našem Cesarica (*Povratak*) i Gustava Krkleca (*Četiri pjesme s pripjevom u slavu smrti*). To je zapravo česta, pjesnicima draga tema.

Tin nije imao psihoanalitičku sposobnost jednog Dostojevskoga, bio je bliži Baudelaireovu demonskom ili, bolje, demijurskom impulsu stvaranja i razaranja i još bliži rimboudovskoj religioznoj vizi-

ji, jer je pred sobom imao širu svemirsku cjelinu; prebirao je po njoj kao što je Dostojevski prebirao po ljudskoj duši.

Ne želim tvrditi da je Tin uvijek bio na kršćanskim pozicijama, dapače; vrludao je on na sve strane:

»Tako nema početka
ni završetka;
možda su jedno život i smrt,
stvaranje i uništenje;
jedno i drugo — tok i mijena. (...)

Prostor traži mjesta
i gura lakte u prostor izvan sebe,
da i on, bezobličan, za pokret bude cesta.
Uvaži, dušo, čudo: svemir se širi, buja,
on biva veći. Biće napada nebiće.« (Kozmogonija)

Ima ovdje utjecaja različitih kozmogonija, novije znanosti i, možda, hegelovskog suodnosa Subjekt-Objekt. Nije to sve samo odraz čisto religioznih shvaćanja; ali moramo naglasiti da je pojam religioznoga u Tina, upravo u kozmičkom i pjesničkom smislu, mnogo općenitiji i širi nego se to obično uzima. Zato je on i mogao tako široko stvari zahvaćati i shvaćati. To je, dakle, pjesnički doživljaj svemira koliko i stanovito religiozno, u širem smislu shvaćeno, određenje.

U istim tinovskim vizijama »mijenâ« možemo pojmiti i njegova pristupanja čovjeku, jedinstvu svijeta i »historiji duša«:

»Ne gordi se! tvoje misli nisu samo tvoje. One u drugima žive.

Mi smo svi prešli iste putove u zraku,
mi smo svi jednako lutali u znaku
traženja, i svima jednako se dive.

Sa svakim nešto djeliš, i više vás jeste isti.
I pamti da je tako od prastarih vremena. (...)
I snagu nam i grijehe drugi s nama dijele,
i sni su naši sami iz zajedničkog vrela. (...)

a naša krv, i poraz svih, u klanju,
opet je samo jedna historija duša (...)

Ja sam u nekom tamo neznancu, i na zvijezdi
dalekoj, raspredan, a ovdje u jednoj niti,
u cvijetu ugaslom, razbit u svijetu što jezdi,
pa kad ću ipak biti tamo u mojoj biti?»

(Pobratimstvo lica u svemiru, 1932.)

Koliko god stoji činjenica da se je Tin, još kao mladić, razočarao u svojim nadanjima da će otkriti svemirsku tajnu, očito, kako rekosmo, stalno ju je tražio i pretraživao; jednako kao što je, svjestan da »nije moguće biti sretan« (DS, VI, 284), čeznuo za svojevrsnom srećom. U tim traženjima i propinjanjima održavaju se — vidimo — i unutrašnji obrisi njegova religiosum-a, njegova »tanana čežnja i patnja« za otkrićem temeljnog principa svemira i svemirskog jedinstva. Stoga je, moleći se Bogu, u iskrenosti svoje duše, ispovijedao: »Jer svijet i mi po tebi smo srodni« (*Molitva za koru kruha i zdjelu leće*). Ta »srodnost« je čest motiv i tema Tinove poezije.

»Mi smo išli putem. Put je bio dug.«

No vratimo se pjesniku. Kako je on sam sve to doživljavao? Različito. U prvom razdoblju bolno ga se to doimalo. No prihvativši granice ljudskih mogućnosti, pomirivši se, donekle, s činjenicama, on se »povlači« i u »svom morfiju« — vinu, boemi i ironiji — traži olakšanje. Međutim, ni »njegov morfij« ga nije mogao potpuno osloboditi od njegova pjesničkog progonstva koje ga je mučilo. Evo kako pjeva 1931:

»Moje je srce biljar, a biljka pali ko sunce
zgnusnutom uspomenom popijenog žara.
Moje srce nije šaptačka rupa za glumce,
ono je jasno i bistro, no opet katkada vara.

Golgotu prirode, i zoru, i rosu, i inje
srce vâlja u sebi, i blagodati meda.
Moje srce i muku i vrevu i jecaj spinje,
ono je vatra ledenija od leda.

U njemu caruje bono ludilo umjetnosti.
I ono po svijetu u krugu samo sebe traži,
a sebe, to znači tebe, u grešnom mesu i kosti,
i odaziv kože za takvo srce važi.

Jer luta ovo srce, a ono ne zna puta.«

(*Tumaranja bezazlenoga srca*)

Tinovo je srce, kao i svako iskreno pjesničko srce, doista bilo bezazleno. Nije ono krivo za tolika lutanja. Tin je bio više racionalno nego emocionalno nemiran. Iz te racionalnosti i pjesničkog dosluha rađali su se glavni nesporazumi.

Stvarno, paradoksalne su bile misli i staze Tina Ujevića. On je u sebi nosio svoje pjesničko »progonstvo«, sudbinsku kob. Bio je toga svjestan kao malo tko. Možda je to razlog njegovim ushitima i razočaranjima, smionim poetskim konstrukcijama i misaono-religioznim eshibicijama. Shvatio je, vrlo rano je shvatio, da ne može ispuniti svoje snove i pjesnička htijenja: otkriti i obuhvatiti Istinu čovjeka i svijeta. Stoga će poput svog mentora Baudelairea s vremenom sve više upadati u »skepsu, ironiju, spleen i sarkazam«. Možda se u toj »tehnic« održavaju i Tinove doumice i nedoumice, sokratovski zaključak njegova polaznog pitanja i svih odgovora: »znam da ništa ne znam«. Stoga Tin, često, ne ide na konačno rješenje nego zastaje na pjesničkoj viziji, ironiji i skepsi:

»Slika moje duše nema kronike.

Krajolik misli, to je zvuk harmonike.

Šišmiš je u kraju ko mrena na očima.

Gdje se sanja počinje? Gdje se dočima? (Fisharmonika)

Ne vraćaju li ga ovi upitnici iz 1936 — zapitat ćete — na početak njegova puta? Ne, ako on smatra — a u određenom času doista smatra — da nam spomenuta »mrena«, tj. ograničenost čovjeka, ne dopušta da do kraja prozremo i odgonetnemo Božansku Tajnu. Možda se u tom smislu mogu najbolje shvatiti i Tinovi stihovi, koji slijede nakon spomenutih upitnika:

»Mi smo išli putem. Put je bio dug.

Kasno opazismo da je taj put krug.«

Je li taj »krug« simbol pjesnikovih lutanja, pretjeranog povjerenja u se, pogrešnog načina traženja, ili možda vječitog nenalaženja? Kako god shvatili Tinovu misao, ona je iskustveno svjedočanstvo pjesnikove nemoći da nam pruži siguran odgovor. No to nije nikakav dokaz njegova izgrađenog stava. Jer, on je usprkos sumnjama tražio, lomio se i povremeno molio. U svojoj zreloj fazi Tin je sigurno mogao napisati one iste riječi koje je 1918. u jednom pismu napisao: »Odišete sam zabavljen svojim duševnim problemom, religioznim« (DS, XIV, 247). S tim »problemom« će, zajedno sa svojim nemirima i traganjima, početi na vječni počinak, ispovjedivši se, kažu, sakramentalno nakon tolikih pjesničkih ispovijedi.

»Hoću da počivam u spokojnom snu koji se zove vječiti Bog.«

Tin je cijeloga života, posebno u jednom razdoblju u Parizu, bio ponesen misticizmom poetske i religiozne mistike. U tom smislu je pjevao o vječnom sjedinjenju u Kristu, u Bogu ili u Beskrajnom prakozmičkom bitku. U svojoj pjesmi *Mistični san noći* uzima on kao motto misao sv. Katarine Sijenske: »Hoću da počivam u spokojnom snu koji se zove vječiti Bog.« I poslije, često, u tom smislu on doživljava konačni mir i određite čovjeka: počinak duha u »vječnom Bogu«. Čini nam se, dapače, da je ta dimenzija najpristupačnija u Tinovu djelu. Mistika i mistično, što ne treba uvijek samo religiozno shvaćati, bitno je obilježje Tinove poezije.

Ideali visina, ekstaze neba, dubinski etos i mistični doživljaji svijeta bili su trajna svjetlila na putu ljudskog uspona i, ovdje tek naslućenih, nemira Tinove poezije. Mada je često upadao u antiteze, kontradikcije i skepsu, trajno je u sebi nosio prirodenu sklonost misticizmu i mističnomu. To se je, kako smo rekli, na mahove miješalo s njegovom iskonskom religioznošću, tj. vjerom u Boga, osjećajem ovisnosti, doživljajem jedinstva s kozmosom, supremacijom duha i kladenjem na vječnost. Čujmo kako sam piše o sebi, u nekoj vrsti autobiografije, koja je prvi put objavljena 1923:

»Naš je život projurio kroz mnogo opasnosti i atentata na našu ličnost. Život buntovnika, prevratnika i tvrdoglavaca, kadikat bogoubojica. Ali zato mu jedna pozitivna strana nije falila: naš je život bio traženje Istine, život bogoiskatelja. (...)

Želja za istinom, ljubav za istinom mučila je neprestano našu svijest: ona kao ljubav ljubavi. Bludili smo na svim putovima otkupljenja i iskali smo prozor u beskonačnost. I usred Pariza, poričući moderni, grešni i razbludni velegrad, ponavljali smo sa Katarinom Sijenskom: 'Hoću da počivam u spokojnom snu, koji se zove vječiti Bog.' Često smo se osjetili blizi velikim katoličkim misticima; pa smo uzaludnom mišlju na naše mile ponavljali:

... Zrako nevidljivih zvijezda,
željo za blaženstvom,
izvan tijela,
izvan stvari,
u duhu.
U plavoj blagoj magli
u gospodnjem spokojstvu. (...)

Moj je san izabrao kao uzglavlje dlane jednoga Boga,
moja ljubav se rastapa od ljubavi Krista;
i ja se vraćam u ono Ništa koje je sve,
u ovaj mir koji znači Život.
Ta kako je slavno reći: Ja nisam Ja, ja sam On,
i ja očekujem da budem pravi i čisti,
u čistom duhu. (...)

ja silazim u naručje Onoga
kojega nitko ne zove
pravim Imenom,
moji grijesi na svoju tezulju
u ruke Boga.
I tu ću zaspati. (...)

Ako se ikad prenem
iz naručja svetog
i protarem oči od magle Boga,
bit ću iznenađen (Tajno Svedobrote)
što moja ćelija golih zidova
ne lebdi u lazuru
no pripada zemlji.

O Katarino, iz sijenskoga grada kamenja! 'Spokojni san koji se zove vječiti Bog...' Spokojni san — duboki san Italije, crkvenoga latinizma! Ovaj moj citat iz sijenske svetice nisu do danas klerikalni mogućnici pravično honorirali. Baš naprotiv, kao da mi je navukao teološke kalamitete.« — Tako Tin u svojim zapisima, u *Ispitu savjesti*, koji terminološki podsjeća na religioznu, katoličku inspiraciju autora (usp. SD, VI. 265—267).

Naravno, teolozi neće prihvatiti svaku Tinovu riječ pod »gotov groš«, ali ovim Tinovim riječima i pjesmi treba priznati onaj smisao i sadržaj koje im je pjesnik dao: izraz su njegova najdubljeg doživljaja stvarnosti, nadahnuta mislima i mistikom kršćanskih mistika: sv. Ivana od Križa, Katarine Avilske i, izravno, sv. Katarine Sijenske. Taj misticizam, kako smo napomenuli, dio je Tinovih religioznih metamorfoza i duhovne »klepsidre«.

Granice spoznaje i širina mistike

Dodajmo ipak da je neobičan ovaj misticizam, jednako kao što su bili »neobični« i Tinovi teološki interpretatori i kritičari, na koje se tuži. Nemojmo zaboraviti da su i autentični kršćanski mistici, poput sv. Ivana od Križa, doživljavali u svoje vrijeme teške kušnje, nesmiljene kritike i odbacivanja. Ne treba se, dakle, ni Tin čuditi što je doživljavao oporbe i suprotstavljanja s više strana. Ni mi ga danas ne možemo do kraja shvatiti, još manje u pojedinim točkama pravdati. No činjenica je da je njegov misticizam, unatoč pjesničkom i, često, istočnjačkom koloritu, duboko religiozan. Tin je u dnu svojega bića mistik. Mistik slutnje i religije, i istodobno mistik misli i poezije. U tom smjeru treba usmjeriti mnogu interpretaciju njegove riječi. Dakako, različite se nijense u njegovim »polifonijama« spajaju, no, u svakom slučaju, izravno transcendiraju golu stvarnost i grubi materijalizam. Kao najveći naš pjesnik među misticima i mistik među pjesnicima, Tin je širio svoje poetske spirale »u krugovima koji se šire«. U tom smislu je često išao »krivudavom linijom«, svojeglavo se penjao do tajne svijeta i kroza nju do mistične spo-

znaje Boga: spoznao je, u stvari, granice spoznaje i otkrio širine mistike. »Bijeg u mistično« izraz je Tinovih neostvarenih težnja i ograničenosti ljudskog domašaja: mistično je šire od spoznatljivoga, osjećao je Tin:

»Kuda god se okrenem, što god činim, izgleda mi da sam pod zakonom Noći, Vječnosti, Tišine. Kao da sam u srcu Boga. Kao da sam na dlانovima Božanstva. (...)

Ne marim da imam zakrpljene lakte, ja znam da je svijet obmana. Ne marim da me ljudi cijene ni da o meni govore, ja znam da je svijet obmana. Biti sretan i nesretan, meni je tada svejedno, jer je sreća i nesreća obmana; a blaženstvo je jedino u srcu Boga, to jest u svijesti o ništavosti i prolaznosti naših 'istinskih' bolova i naših 'lažnih' sreća. Mnogi otuda zaključuju da nisam religiozan, a drugi naprosto da nisam revolucionaran. Moje oči, naime, mirno zure u šuplje oči Smrti.

Ja se bojim, ja se bojim da i naša nauka nije dobrim dijelom samo tangarska boja na tkaninama obmane. Što može da najsavršenija nauka doda mudrosti, drevnoj, *Upanišada*? Savršeni čovjek već na zemlji stresa svoje želje; kada se oslobodio požuda, on postaje jedan i isti sa Brahmom. Ali ni razum, ni nauka, ni sveta djela nas ne podižu do savršenoga dobra; samo kontemplativni riz i blažena ekstaza vode do bitnosti Boga. Iz ove mistike se rodila jedna estetika, zbog koje i danas sa ljubavi gledam na daleke, nepoznate, oslobodilačke Bengalije« (*Poj Timne*, SD, V, 27).

Naravno, sve je to primarno pjesnički zov Tinove nutrine, njegova poetskog bića i duše, ali taj zov i ta nutrina otkrivaju u biti i Tinovu religioznu dimenziju, koliko god se ona mijenjala i, često, u poetsko utapala.

Jasno je da je ovdje Tin pod dojmom istočnih mistika, indijske filozofije, pod utjecajem *Upanišada*. Bog mu je ovdje, očito, impersonalan. Treba li mu se, možda, suprotstaviti? Ne, zašto? Mi iznosimo njegovo mišljenje, njegova svjedočanstva. Druga je stvar i drugačija razina rasprave kontroverzija s Tinom. Činjenica je — i to ovdje vidimo — da je Tin bio dobrano »natopljen« mističnim i mistikom, iako se je i to, kako smo već dali naslutiti u Tina, često miješalo i mijenjalo. Ta mistika je dvojaka po svojim izvorima: religiozna je i pjesnička, odnosno, s drugog aspekta: kršćanska je i brahmanističko-budistička; u biti: ona je tinovska i Tinova. Možemo slobodno ovdje parafrazirati staru Augustinovu misao: Da je nije »našao« i »nalazio« »u sebi«, ne bi joj se tako nepoštedno podavao. (Trebalo ipak priznati da je Tin bio neko vrijeme »opsjenut« pankozmičkim širinama indijske filozofije, o kojoj je kako rekosmo, zanimljivo pisao.)

On je u tome plivao poput ribe u moru. Izviralo je to iz njega i, istodobno, on — iz toga; stoga je predano vapio:

»Dodi k nama, siđi na nas, obuzmi nas i zaposjedni, Sveta Inspiracijo, Duše Sveti! — Veni Creator Spiritus!« Molio se tako u svojem pjesničkom zanosu i istodobno u dubokom kršćanskom doživljaju, u svom mističnom Ispitu savjesti (SD, VI, 253).

Ova je molitva napisana negdje 1919, a navedeni *Poj timne* 1921. No njihova će jeka, uz stanovite fluktuacije, trajno pratiti Tina. Molitva, ek-

staza, levitacija, mistika... — istočne i zapadne, religiozne i pjesničke — uvijek su ga privlačile. To su spontani odušci njegova unutrašnjeg bića:

»Leti ko lišće što vir ga vije,
za let si, dušo, stvorena;
za zemlju nije, za pokoj nije
cvijet što nema korijena.« (Igračka vjetrova)

Ova spiritualistička levitacija, ispjevana još 1914, duhovna je potreba i stvarnost u pjesnikovim očima. No isto tako, gotovo u svim razdobljima, miješaju se u njegovim stihovima egzistencijalni i sudbinski upitnici, sumnje i nedoumice — mistika i najkruća realnost:

»Ja putujem u zlo, u jaz, u upitnik, u slučaj,
no što vrijedi soba u kojoj samo ležim?
Iz zla drugom zlu ja hrllim u naručaj,
s mijenom tek od zbiljske bijede k neizvjesnoj bježim.«

(Spremajmo kovčege)

Međutim, ekstaze ga i levitacije uvijek privlače. Potvrđuje on to, npr. 1930, pozivajući i Cigane da se za nj mole:

»Nebesa mi govore da bih otpisao
što šutim nebu.
Iz nizine na visne
odgovaram im bez pò slova (...)

Pivući će eksteze stanare periferija
i poljske spavače iz tišine ferija
ravno u ekstaze neba...« (Traženja na miljokazu)

Stoga će on, zamoren od svakidašnjice, uzdisati:

»O da neki dobri, duboki cvijet, zasine, procvjeta
iz ovoga mraka, ove podlosti.« (Dubre duša)

i u svojem *Vasioncu* kao pravi mistik i pjesnik vapiti:

»A ja, opit glasom pomorkinja vila,
žudim samo plavet, Vasiona Njedra,
i ja vičem: krila! — krila, krila!« (Vasionac)

Antinomije, paradoksi ili kontradikcije?

Još nismo prodrli u tajne zakutke Tinove duše. Tajne, i često tamne. Znao je on za njih. Na mahove se s njima sukobljavao, na mahove ih opet izravno podržavao ili im se na svoj način izmicao. Htio je biti enigma. Iz više razloga. Jedan je svakako i to što su mu svijet i svemir ili, ako hoćete, čovjek i Bog, ostali enigmom. Unatoč svim htijenjima, nije ostvario svoj san. Ne preostaje nam stoga ništa drugo nego još iscrpnije konfrontiranje pjesnika sa samim sobom.

Kakvo konfrontiranje? Religiozno: religioznoga Tina s »religioznim« Tinom. Jer, iako Tin nije onako izrazito kao Šimić upadao u čudne konflikte, imao je i on svojih antinomija, paradoksa i očitih kontradikcija. Već smo ih djelomično uočili. Pogledajmo ih izbližega.

Tinova religioznost nije problematična; međutim, njegova su vjerska stajališta neobična: različita, paradoksalna, da ne kažemo konfliktna.

Nije on nikada bio neki institucionalni vjernik. O tome uopće nije riječ. Riječ je o njegovim prihvaćanjima i razilaženjima, o širokom dijapazonu njegove vjere i nevjere.

Ako bi nam, da bolje shvatimo Tina, mogla pomoći neka usporedba, usudili bismo se istodobno ga usporediti s Ivanom Karamazovim i Aljošom. Mistik i vjernik, Aljoša, zajedno sa svojim bratom, racionalistom, skeptikom i ateistom, Ivanom Karamazovim — koji je u povijesti književnosti poznat kao inspirator mnogih sumnja i nemira — dvojnike je našega pjesnika. Tin je u svojem djelu Ivan i Aljoša. Nekada pretegne Ivan, nekada prevagne Aljoša; no najčešće su oba prisutna. Ako je točna ova usporedba, pomoći će nam, dobrim dijelom, da shvatimo Tinove religiozne dileme i sukobe, varijacije i skeptične nedoumice...

Progonjen svojim unutrašnjim dilemama, Tin se »susreće« i s demonom, s vragom. Naime, poput Baudelairea, nosi on u sebi svoju duboku vjeru — ono što je sam nazvao »moja rođena tanana patnja i čežnja« — i u svojem nemiru i traženju, jednako kao i otac moderne poezije, u svom religioznom propinjanju, daje oduška satanizmu:

»Zašto meteori padaju mahom
u crne šume i debela mora?
Zašto su zvijezde jutros bez odgovora?

Ovaj je dim pakt sa demonom.

No grozan je ugovor s vragom.

Da mu služimo pomnjom sklonom
i cjelovitom vrelom snagom.

No grešno je prodati stravu kobi
za vreću idealne zobi;
i krivo momci dušu pišu
zloduhu, a ne bijelom fetišu.

Taj sanjar i luđak, a ne borac!

Pa ipak možda izmolim čudesa,

a ne sablazni i teške knivice,

jer demon vodi i u nebesa,

jer demon i sponu krivnje stresa.

JER

moj demon je možda čudotvorac.« (Pakt sa demonom)

»Narode, — piše Tin 1936. u svom neobičnom uvodu ovoj pjesmi — trebalo bi mi najmanje pet godina za terapiju potpune samoće da se vratim pravom i iskonskom izvoru svoga bića, jer ja živim u halucinaciji jednog fiktivnoga tijela i jedne apstraktne psihe, te u hipnozi i u iluziji ne znam što ima istinito i stvarno bilo u meni, bilo izvan mene.«

Naravno, sve se ovo mora shvatiti kao pjesnička riječ; ali i ta riječ ima svoje izvore. Bez obzira što bi o ovome rekli, npr., Bernanos ili Dostojevski, koji su se tako majstorski pozivali na demona, Tinov demon ima i svoje religiozne prizvuke, ništa manje nego i Baudelaireov. Zanimljivo je, svakako, da naš pjesnik, inspiriran indijskom filozofijom, osjeća svoju »podvojenost«. Ta ga podvojenost stalno prati, kad je riječ o njegovim religioznim slutnjama i određenjima. Svjestan toga, u svom dualističkom doživljavanju sebe, paradoksalno razmišlja i zaključuje:

»Trebalo je da se rodim s drugim tijelom.

Ali ne: s drugim tijelom služio bih tijelu,

ne bih stigao duhu, geniju, svom djelu...«

(Hod čovjeka i mrki putovi sudbine, II)

Tin je, poznato je, živio za svoju riječ i pjesmu. Religiozno je bilo samo dio njegova interesa i stvaralaštva. Nerijetko je u tome eshibicionistički postupao. No moramo priznati da to u njega nije bila puka manira. Bila je to u korijenu unutrašnja potreba njegova bića, a u svojim određenjima odraz njegovih intimnih misli i doživljaja. Njegova pjesnička »čežnja« i složenost teološkog pitanja opravdat će, stoga, mnoge paradokse i stanovite kontradikcije. Ne trebamo se zato čuditi što se, npr., poslije dugih traženja i »nenalaženja«, ogrezao u sumnji i panteističkom agnosticizmu, sasvim spontano, 1941. obraća Bogu svojih djetinjih povjerenja, moleći ga za »koru kruha i zdjelu leće«:

Daj nam da jedemo svoju zdjelu,
pa makar leće, boba i pasulja.
Glad obližuje siti prst od ulja,
a žig žalosti na našem je čelu
kad u tanjuru ogledamo čelu. (...)

Daj nam kaži put i moć da spomenemo
na sav glas sve dobro što u nama ruje,
da sebe i sve druge već opomenemo:
da se krepče čini što silnije se čuje.

A sami ćemo tada ostvariti
srce za ljubav kao kovčeg zgodni.
I za ljepotu srce će mariti,
ljubav za lijepo i za život plodni.

Jer svijet i mi po tebi smo srodni.

Daj *nama* svakog dana našu zdjelu,
pa makar jeli pasulj, puru, rižu,
i makar pili vodu tek na vrelu...«

(Molitva za koru kruha i zdjelu leće)

No čujmo i opore glasove Tinove duše. Bez njih ne bi bilo onih čudnih antinomija i pravih kontradikcija. Takav jedan glas čuo se vrlo rano, još 1913. godine. U praskozorje prvog svjetskoga rata i svojih lutanja, u znaku unutrašnjih lomova i otvorenih sukoba, Tin će iza sebe ostaviti i ovakve stihove, koje nije nikada poslije uvrstio u zbirke, premda se i poslije na istu misao povraćao:

»Ne treba meni laž o raj, niti mi varka Boga treba;
dok i tjelesa duše traju
i za mrtvace nema neba;
ne treba meni laž o raj.«

(Djelo vjere)

Iako ovi stihovi podsjećaju na neke misli iz Polićeve *Psovke*, držim da je ovo opće mjesto svjetskog, pa u tom smislu i našega modernizma. U sukobima vjere i stvarnosti, religiozno-institucijskih okvira i mladenačkih naleta, racionalizma i religioznog dogmatizma, ne treba se čuditi nekim prkosima i nesporazumima. U tom smislu bi trebalo shvatiti i ove stihove. To više, što se u ovako oporoj formi neće nikada ponoviti, premda će i poslije biti izrazite skepse i nevjerice.

Jesu li, možda, ti stihovi ili, bolje, takvo raspoloženje, u stanovitim časovima revolta, bili razlogom da će se Tin — iako dobrano teozofsko-panteistički — moliti za svoje »obraćenje«:

»Duni mojom dušom, Veliki Sjevere!
daj mi vrati dječje zanose i basne,
i izbriši čemer grijeha i nevjere
s moje duše koja mlijeko Boga sasne.
Duni mojom dušom, Veliki Sjevere.

Prodrmaj me, moćni, čisti i duboki,
i vrati mi snagu, ljubav i saznanje;
glas nevina bola u oluj žestoki,
ključ ptice pjevačice i mirisno granje;
prodrmaj me, moćni, čisti i duboki.

Nauči me nadi, vjeri i ufanju
i zapali zvijezdu bola i stradanja;
i mome sumornom i olovnom stanju
pruži kupu sreće i zvono nadanja;
nauči me nadi, vjeri i ufanju;

duvaj mojom dušom, Veliki Sjevere.« (Vjetru)

Koliko god ova pjesma, ispjevana 1922, ilustrira Tinova životna i religiozna kretanja i skretanja, svojim molitvenim intonacijama očituje i njegovu religioznu intimu. Zanimljivo je ovdje kako se sinkretistički stapaju glasovi kršćanske »nade, vjere i ufanja« s prizvucima pankozmičkog, istočnjačkog shvaćanja i doživljavanja prirode i općeg spiritualističkog svemirskog jedinstva. — Uostalom, Tin je pun refleksivne poezije. Čudno je to, gotovo neshvatljivo, kako je i koliko je taj beskućnik, boem i lutalica uzvišeno mislio i protančano svijet doživljavao.

Znao je Tin za svoja »vrludanja« i nemirne trenutke, stoga je on u *Skalpelu kaosa* zapisao da su »rijetki trenuci kad se Bog javlja«. A kad mu se nije »javljao«, tonuo je Tin u svojoj mistici i vjeri, odnosno u panpsihizmu, sumnji i čudnoj nevjeri. Međutim, nešto je »religiozno« zračilo i iz njegovih nemira i sumnja, iz *Pakta s demonom* i molitve *Vjetru*. Bog ga je neodoljivo privlačio, iako ga u svoj jasnoći nije nikada osvojio. Odnosno zaljubljen u svoj genij i umijeće, Tin je i sam nastupao kao *Ridokosi mesija* i zloguki prorok Nirvane. Neće li, možda i zbog toga, samoga sebe na neki način prekoravati:

»Ako su nekada (u drugim stoljećima) pjesme bilježile godine,
u što smo mi, zašto smo mi živjeli, Gospodine?«

(*Mi, mladi pjesnici*, SD, XV, 197)

»Jedan grob me čeka. Kopaju ga za me.«

Još nismo završili s Tinom i njegovim religioznim asocijacijama. Jer, posebno nas izaziva njegovo konačno mišljenje. Hoće li nam možda, konačno, nešto jasno reći? Hoće. Ali Tin će ostati Tin, što je i razumljivo. Čujmo ipak što kao pedesetogodišnjak (točnije 1940) piše o svojem grobu:

»Jedan grob me čeka. Kopaju ga za me. (...)

Taj grob kao zamka neizmjereno šuti.
No on je pokopan, jer i on već sluti
da ću k velikom u nebu uskrsnuti (spac. DŠ).

Život ravno grobu otvoreno hita,
no savjest oklijeva i još se nešto pita:

ù dnu grob se, dakle, neizvjestan čita.
Tajna svijesti drugu tajnu groba gata,
u daljini se nešto odmotano shvata.
U svakome pravcu tamo vodi put,
mašta putem svoje čarne snove šara;
čovjek misli: još ću biti uzdignut.« (Grob)

Rješava li nam *Grob* religioznu tajnu Tina Ujevića? Ne, *Grob* se svrstava u već označenu liniju skepse i nadanja. *Grob* je samo jedna potvrda više da nećemo do kraja prozreti našega pjesnika, kao što ni on nije prozreo tajnu religioznog misterija. Rekli smo već prije da je htio ostati enigma, i ostao je, i u religioznom području. Naime, Tin je i u *Grobu* neodlučan. Dok s jedne strane, pun kršćanske inspiracije, vjeruje da će »k velikom nebu uskrsnuti«, s druge ga, očito, more sumnje, jer: »U svakome pravcu tamo vodi put.« Taj neodlučni glas suvremenog pozitivizma, koji muči današnjeg intelektualca, očit je u ovoj pjesmi. To je u širem smislu dilema čitave Tinove poezije, dotično njegova svijeta shvaćanja i religioznog nedohvaćanja. Teist, spiritist, Tin je vrlo često, vidjeli smo, skeptik i panteist. Hoće i želi misliti, odnosno sam dokučiti i zaključiti, a — opet — vrlo je skeptičan i eklektičan kad počne suditi i izričati konačne zaključke.

Usporedbe radi, čujmo kako je i na drugim područjima, neodlučan, dvojio:

»Tko to korača noću sa mnom?
koja me sablast prati na drumu?
Stopu u stopu po ovom čudnom šumu.

Čovjek u sebi ne nosi sebe,
pobjedonosnu javu:
i jači je mrak negoli ruka,
on dršće i strepi i zebe
da nije sam,
tuđ. (Zapreke u sebi)

Možemo li, konačno, govoriti o Tinovim zaprekama »u sebi« kad je u pitanju teološki problem? Što ga je to sputavalo, što ometalo da bude jasan i odlučan? — Ne bismo se trebali vraćati na već spomenute zaključke i usputne opaske. Znamo da su Tina »mučila prostranstva i božanstva«, da je žarko želio otkriti Tajnu svijeta, čovjeka i Boga i da je — spoznao: da ga sve to nadilazi. Tin je, dakle, usprkos vječnom traženju ostao suvremeni agnostik, a usprkos svom agnosticizmu — vječni tražitelj.

Možda su u naše doba velikih apostazija, skeptičnih nemira i čudnih traženja simptomatična i ova Tinova »vrludanja«, koja je naslutio indijski književnik Rabindranat Tagore, kojega je i Tin dobro poznao. Tagore je prije Tina u svom *Gradinaru* zapisao:

»Oko ponoći objavio je lažni asketa: 'Vrijeme je da ostavim svoj dom i da potražim Boga. Ah, tko me je tako dugo zadržavao ovdje u zabludi?'

Bog mu došapnu: 'Ja'; ali uši toga čovjeka bijahu zatvorene.

S usnulim djetetom na njedrima ležala je njegova žena, spavajući mirno na svojoj polovini kreveta.

Čovjek reče: 'Tko ste vi što ste me tako dugo pravili budalom?'

Glas ponovo reče: 'Bog'; ali on ne ču.
Dijete skrikne, probudi se i čvrsto privine uz mater svoju.
Bog zapovijedi: 'Stani, bezumniče, ne ostavljaj svoj dom'; ali on ne ču.
Bog uzdahne i bolno reče: 'Zašto me ostavlja sluga moj i odlazi od mene da bi me tražio?'«

Možda je ova zadnja Tagorina misao zgodan naslov za novu studiju: Zašto je Tin »odlazio« od Boga »da bi ga tražio«? — Odgovori su složeni i, sigurno, mnogostruki. Trebalo bi ih potražiti u pjesnikovoj naravi, Tinovoj životnoj uvjetovanosti, (ne)prihvatljivosti tradicionalnih shvaćanja i poetskoj inspiraciji... S druge strane: koliko Tin odražava religiozne nemire i probleme našega vremena? Možda, reče mi jednom jedan sugovornik, ti nemirni duhovi u svom nemiru vjere i nevjere najснаžnije svjedoče postojanje Boga i njegovu prisutnost u čovjeku.

»... nikakva i ničija učenja ne mogu primiti u cjelini...«

Rekli smo u početku da je Tin najkompleksniji među našim književnicima. Neki su ga, svojedobno, omalovažavali, pogrešno smatrali cinikom, eshibicionistom, pukim nemirnikom — boemom; jedni su ga smatrali religioznim, drugi nereligioznim pjesnikom... Koliko god ti sudovi bili djelomično točni, oni su više »zamaglili« nego osvijetlili sliku Tina Ujevića, za što i sam snosi dio krivice. Naime, kao što je on u svojem osvrtu na Dostojevskog upozoravao da ovaj veliki ruski psiholog tako vješto prebire po ljudskoj nutрини, ali da ne uspijeva »izaći iz kaosa«, tako se ni on sam u svojim varijacijama nije uspio osloboditi vlastitog patosa i izaći »načistac«. Očaran našim bogumilstvom, istočnjačkom karmom, literarnim satanizmom, modnim pozitivizmom i skeptičnim modernizmom, Tin će — i sam skeptik i eklektik složenih spiritualističkih koncepcija — u tim širinama tražiti svoje varijacije.

Kroz taj spektar gledanja treba gledati na njegove paradokse i stanovite kontradikcije. Možda će nam taako biti bliži i razumljiviji. U potvrdu ovom našem stajalištu navest ćemo jednu Tinovu misao: »nikakva i ničija učenja ne mogu primiti u cjelini, da ih ponavljam ili predajem kao dogmu« (SD, VI, 253). — Tin, dakle, nije mogao primiti i prihvatiti određeno, kodificirano učenje ni kad je riječ o Bogu. Zato je tražio svoje — i ljudski griješio. Na taj način je potvrdio da je čovjek samo ograničeno biće.

Vjeran svom unutrašnjem religiozumu, Tin konačno duboko kršćanski vapi:

»Oprosti našoj ljubavi kad zgniješi:
na kraju srdžbe kada nam se smiješi,
i kad mrzimo neprijatelja svoga
znaj da nas spaja muških ljudi sloga,
ne biti zao, no uman u snazi
i ispraviti, pravicu na vazi.
Daj pravdu nama i neprijatelju,
dvije mrlje ulja u istome zelju.«

(Molitva za koru kruha i zdjelu leće)

Uz religiozni doživljaj, ovdje, očito kroz kršćansku prizmu gledanja, susrećemo Tinovu jednostavnost, bezazlenost, socijalnu pravičnost i evan-

deosku zapovijed ljubavi — i prema neprijatelju. Poput tolikih naših književnika koji su kao i on izrasli iz kršćanske tradicije, Tin je — unatoč raznim i različitim pjesničkim shvaćanjima i domišljanjima — kršćanski razmišljao i u toj veni sva druga gledišta raščlanjivao. Stoga on gotovo evanđeoski opominje:

»Ne sudi drugoga! Fuj s anatemom! Ne huli!
Ne sudi prije čina, već prokušaj svoja djela.
Čest sebe mi spoznajemo, kada smo krivce čuli.«

(*Zagonetni putovi u budućnost*)

Čini nam se da slušamo davne opomene Marka Marulića ili Tome Kempenca iz *Nasljeduj Krista*. Taj intimni fundus, duboko kršćanski, napajao je našega pjesnika i kad je bježao od Boga, i kad ga je tražio i naslućivao: bilo u vlastitom »krugu«, bilo, još općenitije, u pjesničkim vizijama i slutnjama dobrog genija.

Zaključne misli

O Tinu bi trebalo dugo govoriti, praviti usporedbe i tražiti kompleksna izvorišta njegovih pjesničkih i misaonih nadahnuća. No i ovdje treba upozoriti da je stvarno vrlo širok, raznolik, misaoni i poetski dijapazon njegova doživljavanja i shvaćanja Boga. Polazeći od kršćanskih polazišta, koja su očita, kretao se on po rubovima lirskog panteizma i spiritističke ezoterije, preko neartikuliranih aspekata hinduizma i nirvane do poetskih slutnja reinkarnacije i mističnoga jedinstva Svijeta (usp. *Vječni prsten*, *Pobratimstvo lica u svemiru*, *Moje nepoznato biće*, *Moje duše*, *Hymnodia to mou somati*, *Postojim od iskona svijeta*, itd.). Ipak, ne treba u tome pretjeravati. Tinov budizam, brahmanizam, ezoterizam, panteizam — kao i materijalizam i ateizam, koliko ih ima — nisu tako duboki i izražajni; odražavaju u biti Tinovo traganje: traženje i »nenalaženje«, zapravo njegovu skepsu i agnosticizam: sumnju u vjeri i vjeru u sumnji.

Međutim, ne može se ni za Tina, kao ni za Kranjčevića, kazati da se je u tim traganjima i nemirima rasplinula njegova vjera. Za nj se, zapravo, može potvrditi ono isto što je on svojedobno ustvrdio za Silvija, kojega su još za života optuživali zbog agnosticizma, ateizma, budizma, pakonfessionalizma... — »Kod njega« — piše Ujević za Kranjčevića — »ima skepse, razočaranja, pesimizma... Ali to nije dovoljno« — upozorava Tin — »da se okvalificira kao antireligiozan. On je«, zaključuje Ujević, »bolećivo kršćanski«, pa dodaje: »Ipak sa svim tim što nije antireligiozan, ne može se reći da nije herezijaerha poput Verhaerenova revoltiranog monaha. Tu su hereziju katkad označili kao panteizam, materijalizam, modernizam, liberalizam...« (usp. *Trnokop u Silvijevoj bašti*, u *Pet stoljeća hrvat. knj.*, Tin Ujević, II, MH—Zora, Zagreb, 1970, 156—157).

Ne umanjujući Tinova »zastranjenja«, čini nam se da se ovaj sud Tina Ujevića o Silviju Strahimiru Kranjčeviću u dobroj mjeri može protegnuti i na samoga Tina. Sva njegova propinjanja za rješanjem Božje tajne izraz su njegove nutrine i dubokog religioznog doživljavanja svijeta. Usprkos pojedinačnim izjavama i stalnim nemirima, herezi i Upanišadama, Tin nagoniski osjeća potrebu za Bogom. I kad istražuje, i kad sumnja, i kad bježi od normativnog kršćanskog poimanja, kad sam pronalazi svoja rje-

šenja ili, čak, kad se u pretjeranoj skepsi odriče vlastite vjere. Dokaz je to da su se vjera i nevjera i u njemu borile, i na racionalnom i na emocionalno-poetskom području. Nesiguran u apsolutnu sigurnost, on istodobno vjeruje, istražuje, sumnja, doživljava različite oblike svoje vjere, moli i prosvjeduje... Ima tu, očito, antinomija, paradoksa, kontradikcija. Nećemo ovdje u to zalaziti; već smo ponešto pokušali shvatiti. Možda ćemo se jednom drugom zgodom kritički na sve ovo osvrnuti.

»Ali čovjeka je strah da je on, na kraju krajeva, samo čovjek«

Je li Tin, barem, riješio čovjeka? Jer, rekli smo na početku, čovjek je u stvari Tinovo polazište: Što je čovjek? Što on može? Gdje mu je izvor i odredište...? — Ta su pitanja mučila Tina i na svoj se način isprepletala i ukrštavala s religiozno-teološkim, sudbinskim upitnicima.

Mogli bismo ovdje, u sažetku, kazati da se je u Tinovoj duši paralelno sa slikom Boga gradila i lomila i slika čovjeka. Bio je i on svjestan poznate maksime: ako Boga nema, ni čovjek se nema čemu drugome nadati osim smrti. Prebirao je stoga po svijetu i svemiru, po čovjeku, njegovoj povijesti i sudbini, i — kako smo već mogli osjetiti — na momente je kleo i molio, na momente se propinjao i čeznuo, da bi, zamoren, ponovno klonuo, razočarao se, cvilio ili, ohrabren, u »tvrđavi« duha — ploveći svemirom — tražio i slutio potpore i nade. Čovjek ga je često zanosio; uzdizao ga je; no još češće ga je u svojoj rezignaciji prepuštao sudbi i sudbini: povijesnoj sudbi i nedokučenoj sudbini.

Još tamo u početku 1914, dok se još pjesnički propinjao za otkrićem svih tajna i sudbina, Tin je ispjevao jednu pjesmu, koja u svom »nenalaženju smisla i određenja« podsjeća na Preradovićeve *Moju lađu*. Navest ćemo je, jer istodobno svjedoči o ranoj, genetskoj uvjetovanosti Tinova »puta«:

»Pati bez suze, živi bez psovke,
i budi mirno nesretan.
Tašte su suze, a jadikovke
ublažit neće gorki san.

Podaj se pjanom vjetru života,
pa nek te vije bilo kud;
pusti ko listak neka te mota
u ludi polet vihor lud.«

Međutim, i u ovoj pjesmi pjesnik u zadnjoj kritici otkriva svoje spiritualno biće: nejasnu ali duhovnu klicu čovjeka:

»Leti ko lišće što vir ga vije,
za let si, dušo, stvorena;
za zemlju nije, za pokoj nije
cvijet što nema korijena.« (Igračka vjetrova)

Tako se je Tin cijeloga života — poglavito kad je bio »bez Boga i bez ideala« — »poigravao« životnim antinomijama i sudbinskim paradoksima. Čovjek je u njega i slab i jak, i duhovan i materijalan, i vremenit i vječan; beskrajno velik i beskrajno malen, kako bi rekao Pascal. Bitna je ipak Tinova konstanta da je »Čovječje tijelo hram duha i živa kula ideala«. To su trajni izvori i nepresušni rezervoari Tinovih — i ljudskih — propinjanja, poleta, traženja i nadanja; tu je, iz tih izvora, nakon

tolikih zamora, boeme i ironije, progovarao Tinov duh *Visokih jablana* i, nakon tolikih upitnika, novi religiozni zov i povjerenje.

Mogli bismo, u ovom odjeljku, proširiti naš osvrt na Ujevića i otkriti široke sfere ljudske tragike, fatuma i tragike svijeta i čovjeka u svijetu, koje je Tin u svojemu grču, nadanjima i iluzijama pio i upijao da bi na taj način prošao kroz sve faze ljudskih zanosa, očaranja i razočaranja. Čuju se u njemu, u njegovoj pjesmi, vedrine »Zore« Petra Preradovića i bolni »Trzaji« Silvija Strahimira Kranjčevića; osjeća se nada u Nebo i povjerenje u Zemlju (*Zadržane sile bića, Pogled u praskozorje*), ali središnji problem ljudske nade i ljudske sudbine »pritišće« kao tjeskoba, mučnina, neodređenost. Čovjek nema sigurno uporište, pjesnik ga ne vidi, koje bi ga, usprkos tragici povijesti, sudbinski iskupilo. Nije li to razlogom da je onako uporno, nošen iskonskim potrebama za religioznim osloncem ljudskog bića i, možda u neko doba, svojim nemirnim fantazmagorijama, tražio kakvo-takvo rješenje u, kako reče, »lirozofijskom« traganju za Principom jedinstva? »Umjetnost koja je kulturna — piše on — bit će istovremeno i moralna, a pogled na svijet koji bi se oko tog iskustva i uvjerenja kristalizirao ja bih nazvao lirozofijom.«

Kako teološki nije mogao do kraja riješiti svoje probleme, sezao je dakle za teozofijom, umjetničkim vizijama i, evo, lirozofijom. Bio je on toga svjestan, svjestan svojih nemira i različitih shvaćanja, tako da će i sam dvoumiti ili, bolje, priznati da nosi »u sebi više od jednoga čovjeka«.

Ne možemo i ne treba Tina idealizirati. Rezignacija je u njega dublja nego povjerenje. No treba istaknuti da se je kretao po širokoj ljestvici ljudskih htijenja i mogućnosti. U svom optimizmu i pesimizmu znao je »doći do granice« i naslutiti istinu o čovjeku: da je čovjek — samo čovjek, što bismo u religioznoj interpretaciji mogli shvatiti da je čovjek stvorenje, a ne Stvoritelj. Na to nas navodi sâm Tin:

»Cilj je pjesničke i književne Magije, u konačnoj točki, da opjeva i zabilježi kako se čovjek, poslije stogodišta robovanja i zabluda, na sigurnoj nozi ustobočio u svojoj svijesti i nevinosti pred svjetionicima sa Kumove Slame. Čovjek se na dogledu zvijezda, a u dodiru sa tlom kojemu želi biti gospodar, isprasio u svojoj mogućoj snazi i u poželjnoj vrijednosti. (...) On bi htio i suviše mnogo; On bi valjda htio Sve. (...) Da bude novi imenovatelj, prekrstitelj, i donositelj ploča, buditelj, ustrojitelj i preustrojitelj, jednom riječi: Stvoritelj« (*Oroz pred Endemionom, SD, IX, 129—130*).

Istini za volju, sve je to i Tin htio, za tim je čeznuo. I spoznao da je to »previše«: »Ali čovjeka je strah da je on, na kraju krajeva, samo čovjek. (...) Poslije suvišnih obmana došla su i suviše velika razočaranja — piše Tin. Nauka nije besprijeekorno i neposredno, na plemenit način, oblagotvorila i oplodivala život« (ib. 140).

Proleter i beskućnik cijeloga života, Tin nije zanemario čovjeka: njegove povijesne probleme, konkretni život (ima u njega i socijalnih tema); ali, kako su ga više izazivali i privlačili sudbinski upitnici i duhovni nemi-

ri, više se s njima sučeljavao. U eri oštirih socijala i književnih manira, Tin proleterski živi a aristokratski pjeva i piše. Moli on, istina, »za koru kruha i zdjelu leće«, pjeva i pjesme socijalnog karaktera, veliča čovjeka, vjeruje u njegovo djelo — i živi u svom svijetu, čeznući za zvjezdanim prostranstvima:

»Uske su mi ove male zemlje.

Kratke su mi moje bijele ruke. (...)

Kroz ocean neba ja sam ronac
i u mrežu lovim mlječne staze,

Mjesečić i Sunčić, Vasionac.

Mjene pravo samo zvijezde paze.« (Vasionac)

Tin nije bio kozmopolitski, svjetski, nego svemirski građanin, svemirska frula, kako su ga nazvali; stoga je čeznuo za časom »kada će raskoš preplaviti život i bitisati Biće« i vapio »krila, krila!« Kao da je htio poletjeti i u svojem letu »uzdignuti« čovjeka. A kamo je smjerao taj let, ako ne prema vječnom ljudskom i njegovu iskonskom izvoru, prema himni duha i duhovne stvarnosti koju čovjek, kako Tin reče, u sebi nosi i za njom teži?

Poezija je to, reći će netko. Da, poezija, ali poezija refleksivnog Tina, kojemu su duhovne ekstaze i unutarnja »tanana patnja i čežnja« ljudske duše za Bogom predstavljale životnu stvarnost, izazov i inspiraciju. — Ipak, i ovdje moramo ponoviti, budući da nije riješio problem Boga, nije Tin jasno riješio ni problem čovjeka. S tajnom Boga i čovjek je ostao tajna. On »putuje u jaz, u upitnik, u slučaj« (*Spremajmo kovčege*).

Poezija, sloboda, žena

Teme su to za se; mi ćemo ih se dotaknuti s naše točke gledišta.

Poezija je izraz Tinova odnosa prema ljepoti i lijepome; doživljaj i odsjev duha u Tinovoj duši. Jer, što je ljepo za Tina ako ne onaj rezonantni himnos sklada u beskrajnim prostranstvima božanskog misterija? U tom smislu su i poezija i ljepota odsjev Boga; zahvaljujući njima, pjesnik »sanja« o »cvijetu i sonetu«. Tin je zakleti idealist i kad ističe da poeziju »treba odbiti od sna« i »priznati stvarni svijet«. Nije njegov idealizam u tome što bi se on, tobože, odrekao zemlje, nego u tome što je toplinu riječi, snagu duha i vjernost svomu geniju stavljao u prvi plan. S njima i za njih živio.

Ista je stvar i sa slobodom. To je duhovna vrednota. Mnogo šira od običnog, društveno-političkog pojma slobode. Sloboda i umjetnost odraz su u Tina duhovne stvarnosti u čovjeku. S njima se čovjek iskupljuje i stvaralački potvrđuje. Još prije Malrauxovih *Glasova tišine*, naš pjesnik je u umjetnosti, u poeziji i stvaralačkoj slobodi, vidio poziv i veličinu čovjeka, dapače njegov izlaz u anti-sudbinu: »Ali onu sreću koju nismo doživjeli u životu, ne bi li nam je — pita se Tin — za čas, mogla dati umjetnost?« (nav. dj. SD, IX, 140).

Još bismo, u vezi s pjesnikovim intimnim svijetom i religioznom stvarnošću, mogli spomenuti temu žene u Tinovoj poeziji. Ne bismo se usudili kazati da je Tinovo shvaćanje žene religiozno nadahnuto, iako — unatoč njegovu razočaranju koje je prethodilo mnogim stihovima u *Kolajni* — to ne bismo, barem u stanovitim elementima, ni potpuno isključili.

Nasuprot Šimićevim senzualno obojenim emocijama, poslije kojih redovito dolazi refleksija i čudni zamor, Tin trajno ostaje »na distanci«. On bježi od konkretnosti i »slatkih varki«:

»Miris ljepote struji u toj kosi,
njene su usne pune slatke varke,
njene su ruke drhtave i žarke,
ponor i plamen usred oka nosi. (...)
i jer te volim, ja od tebe bježim.«

(*Miris ljepote struji u toj kosi*)

U stvari, Tin, poput Dučića, sanja o idealnoj ženi. Idealno ga, rekli smo, i inače privlači. U tu kategoriju spadaju poezija i umjetnost, koje postaju »religija i svetinja«. Zato lik idealne ili, ako hoćete, nestvarne žene zanosi Ujevića. On u njoj gleda nadtjelesno biće, praiskon ljepote. Međutim, čim pomisli na drugo lice te svoje idealne Eve, na senzualnost, on se ponovno vraća unutrašnjem prijekoru i suzdržanosti:

»Al ona žena idealna
što nemir duše žudi strti
ima u jami oka stalna
duboki, kruti oganj smrti.«

(*Po ovom gustom strašnom dažđu*)

Kako sve ovo dovesti u vezu s Tinovim unutrašnjim svijetom i stvarnim religioznim osjećajem? Nije potrebno, ponovimo, sve ovo religiozno tumačiti. Religiozni impulsi nadahnjuju pojedine oblike života i istodobno iz njih zrače. »Naći višu ženu sa dubokim srcem« — piše Tin u feljtonu *Žena u dušinom ogledalu*, kao da je pod utjecajem svetopisamskih izreka — »bio bi ideal, ali je u životu sve puno ograničenja i traži odricanja.«

Zaključimo samo da su doista vrlo široki Tinovi pogledi na svijet, na čovjeka, na ljudske težnje i strasti, a u vezi s tim i na »duhovne klepsidre« i estetske slovnice. I religija je u tome imala svog udjela. Ali, najčešće, samo udjela.

»Gospodo,« — on reče — »samo jedan upit ...«

Vratimo se Tinu i njegovu konačnom određenju. Što ćemo na kraju kazati o njegovoj religioznosti, o pitanju vjere i nevjere u njegovu zamašnom djelu?

Već smo mnogo toga rekli i diskurzivno predstavili religiozna obzorja ovog našeg zanimljivog mislioca i književnika, koji je u svojim najboljim godinama (1926) pjevao:

»Ja vjerovah u čuda, u čuda od slobode.
U čuda od ljepote. I što sad dobih za to?
Ne tužim se što srcem iz školjke dlana vode
i što ne pohranih u sanduke žeženo zlato.«

(*Ridokosi mesije, IV*)

Na što se je, onda, Tin tužio? Pa to smo više puta spominjali. Tužio se je na svoja traženja i nenalaženja, na nemoć čovjeka da prodre u Tajnu svijeta, da otkrije sigurne ključeve čovjekova određenja i teološkog usmjerenja... Skepsa će stoga ostaviti trajan biljeg na njegovu djelu.

Iako je mijenjao svoja mišljenja i različito gledao na Božansku tajnu, karakteristična mu je ona misao iz *Suvišnog epitafa*, ispjevana 1919, u doba kad je, nakon stanovitog povjerenja da će doći do jasnije spoznaje, prvi put upao u duboku rezignaciju:

»... ta ništa ne znam o tajanstvu Boga,
osim božanstva savjesti i stvari;
a bujnim mljekom vrela sakritoga
ne napih usne što groznicom žari.« (Suvišni epitaf)

Eto, zato je Tin »žalio«. Htio je spoznati, a nije; dohvatiti, a osjetio je da mu izmiče... Zato je onako nemirno »vrludao«.

Ako bismo ovdje, u sažetku, pokušali napraviti neke paralele između Tinovih religioznih traganja i domašaja, morali bismo prije svega istaknuti njegovu intimnu vjeru u Boga, u duh i duhovno vrednovanje čovjeka, u stvari, njegovu strast i potrebu za Bogom, ono što je on nazvao svojom »rođenom tananom patnjom i čežnjom« (usp. SD, XV, 321). Uz to najopipljivije slijedi njegovo mistično poniranje u Božansko, poznate »ekstaze« i »levitacije« te lirozofija, pri čemu je često plovio sinkretističko-panteističkim doživljavanjem svijeta. Zanimljivo, sve je to, uz konstantnu molitvu, pratila duboka sumnja i skeptična rezignacija. I, konačno, ako se može govoriti o nevjeri, a može, onda treba spomenuti da ona u svom nihilističko-materijalističkom obliku nije nipošto karakteristična za Tina i njegovu poeziju. Skepsa da, nevjera ne.

Činjenica je da Tin u svojem traženju nije nikada došao do svojega čvrstog stava i sustava. Bio je on izraziti pjesnik koji se u svojemu propinjanju ponovno i ponovno vraćao vjeri svojega djetinjstva, doživljujući, poput Unamuna, u vjeri skepsu, u skepsi vjeru. Sve drugo su, više-manje, poetske konstrukcije, svjedočanstva da ga ništa do kraja nije osvojilo i uvjerilo. Bio je, varirajmo malo isti zaključak, nemiran u svojim pitanjima, da bi se u svojim odgovorima još nemirnije sa samim sobom »razilazio«. Nemoguće je, stoga, jednoznačno, jasno izreći Tinov religiozni svijet, njegove upite i doricanja. Širok je raspon pjesničkih doživljaja njegovih ispovijedi: od čvrste vjere do same nevjere. Ali je, usprkos svemu, očita jedna sigurna konstanta: v j e č n o o s l u š k i v a n j e B o g a i B o ž a n s k o g a .

Reći ćete, možda, da nismo do kraja odredili Tina? — Čini se da bi svaki daljnji pokušaj bio suvišan. Želio bi ga još samo s nekim poznatim književnikom usporediti i tako ga, u drugoj tehnici, u usporedbi predstaviti ili barem ilustrirati. Padaju mi na pamet Shelley, Baudelaire, Unamuno i, dapače, sam Goethe. Međutim, sve bi usporedbe bile samo djelomične. Tin je, naime, u svom zanosu i rezignaciji širi i složeniji od ove četvorice. Vraćam se stoga parcijalnoj ilustraciji: Kao što je Dostojevski, kako smo spomenuli, prebira po duši a da nije riješio njezine

tajne, tako je i Tin prebirao po čovjeku i svijetu, i poput svemirske frule odjekivao prostranstvima i tajanstvima duše i svemira — a da nam nije uspio jednoznačno izreći Boga.

Poslužimo se na kraju ipak jednom usporedbom: Kao što se npr. Miroslav Krleža, iako ga je Bog mučio i Krist zanosio, kladio na zemlju i revoluciju, a A. B. Šimić na duh i Boga, unatoč tome što je upadao u najdublje sumnje i nevjerice, tako se je i Tin, možemo slobodno kazati, u konačnici kladio na duhovni smisao čovjeka i konačno spokojstvo u Bogu, mada je nerijetko sve to panteistički shvaćao i skeptički doživljavao.

Nije li stoga njegov dobar znanac i prijatelj, Salih Alić — pjesnik i boem, drugar Tinov — slušajući ga često u kavanama kako raspravlja i dokazuje, poput magnetofona i fotografskog aparata snimio i pokoljenjima ostavio autentični religiozni portret velikog pjesnika, nezaboravnog barda svih naših boema:

»Gospodo«, — on reče (piše Alić o Tinu) — »samo jedan upit:
Može li se Božja bit istine ubiti?...« (...)

— »Jer, gospodo, svuda sred svjetla i mraka,
blista nam pred vidom Boga vječna zraka...«?
(Tin Ujević, *procul atheistis*)

Ovo Alićevo svjedočanstvo ne ruši nego dopunjuje našu sliku o kompleksnom religioznom liku Tina Ujevića: vjerujući, Tin je sumnjao; sumnjajući, duboko je vjerovao. Uvijek — na svoj način!